

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

Νεώτερη και Σύγχρονη Ιστορία

Διπλωματική Εργασία

«Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος και η Ελλάδα: Εσωτερικές διαστάσεις και αντιπαραθέσεις – Ο διεθνής παράγοντας»

ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

Επιβλέπων καθηγητής: ΝΑΥΠΛΙΩΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

Ιούνιος, 2023

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	5
ABSTRACT.....	6
Εισαγωγή.....	7
Κεφάλαιο 1: Γενικό ιστορικό πλαίσιο- συνοριακά ζητήματα και ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις πριν την είσοδο της χώρας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο	9
1) Η είσοδος του Βενιζέλου στην πολιτική και οι στόχοι του	9
2) Συνοριακά ζητήματα και διεκδικήσεις στον χώρο της Βαλκανικής κατά τις παραμονές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.....	10
3) Διλήμματα της Ελλάδας σχετικά με τη συμμετοχή στον πόλεμο και τη συμπαράταξη με τις ευρωπαϊκές Δυνάμεις	11
Κεφάλαιο 2 : Η ελληνοσερβική Συνθήκη του 1913: οι εσωτερικές διαμάχες για τη συμμετοχή της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο- οι πρώτες αντιδράσεις σε διεθνές επίπεδο.....	13
1) Η Συνθήκη: η πολιτική της ουδετερότητας υπό αμφισβήτηση	13
2) Η πρώτη κυβερνητική κρίση και η αρχή του εσωτερικού διχασμού: οι απόψεις του Στρέιτ και του Κωνσταντίνου και η στάση του Βενιζέλου	14
3) Η στάση των δυνάμεων της Αντάντ και της Γερμανίας απέναντι στις εσωτερικές διαμάχες με αφορμή τη συμμετοχή ή μη στον πόλεμο	17
Κεφάλαιο 3 : Η ρήξη του 1915 -σημαντικά γεγονότα	19
1) Το τηλεγράφημα του σερ Έντουαρντ Γκρέι	19
2) Η εκστρατεία στα Δαρδανέλλια και η ρήξη Βενιζέλου-Κωνσταντίνου	20
3) Από την πρωθυπουργοποίηση του Γούναρη μέχρι τις εκλογές του Δεκεμβρίου: τα γεγονότα και η ερμηνεία τους	22
Κεφάλαιο 4: Τα γεγονότα του 1916 και ο διεθνής παράγοντας.....	25
1) Η κυβέρνηση Σκουλούδη	25
2) Το οχυρό Ρούπελ και οι συνέπειες της παράδοσής του	26
3) Η συμμαχική διακοίνωση της 8ης Ιουνίου	28
4) Τα γεγονότα του καλοκαιριού του 1916 και άλλες εξελίξεις μέχρι τα Νοεμβριανά	29
5) Τα Νοεμβριανά και οι συνέπειες τους	30
Κεφάλαιο 5: Κοινωνικές ομάδες και συμμαχίες στον Εθνικό Διχασμό. Πώς τα δύο “στρατόπεδα” χωρίζουν την κοινωνία.	33
1) Η φύση των διαιρέσεων.....	33
2) Ο Εθνικός Διχασμός ως σύγκρουση βασιλοφρόνων και εθνοφρόνων	34
3) Ο Εθνικός Διχασμός ως ταξική σύγκρουση- οι 4 βασικές τάξεις της ελληνικής κοινωνικής δομής.....	34
Α) Οι Αστοί.....	35
Β) Οι Μικροαστοί.....	35
Γ) Εργάτες.....	36

Δ) Αγρότες.....	37
4) Κάποιες γενικές κρίσεις σχετικά με τον Εθνικό Διχασμό και τον διαχωρισμό της κοινωνίας.....	37
5) Συμπέρασμα- Οι διαταξικές συμμαχίες στον Εθνικό Διχασμό.....	39
Κεφάλαιο 6 : Οι Επίστρατοι	40
1) Η αφορμή για την ίδρυση του συνδέσμου των Επίστρατων	40
2) Ίδρυση, ηγεσία, μέλη, αρχικός σκοπός, πραγματικός στόχος	40
3) Ο ρόλος του Μεταξά.....	42
4) Η δράση των Επίστρατων.....	43
5) Ομοιότητες και διαφορές Επίστρατων με φασισμό και ναζισμό.....	44
6) Το τέλος των Επίστρατων	45
Κεφάλαιο 7: Οι συνέπειες του Εθνικού Διχασμού σε επίπεδο εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής στο άμεσο διάστημα μετά το 1917	47
1) Συνέπειες σε επίπεδο εσωτερικής πολιτικής	47
2) Οι συνέπειες σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής	48
Συμπεράσματα	50
Βιβλιογραφία/Ιστοπολογία	52

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Όταν το 1914 ξεκίνησε ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, η Ελλάδα είχε ήδη βγει νικήτρια από δύο διαδοχικούς πολέμους, τους Βαλκανικούς, έχοντας αποκομίσει σημαντικά εδαφικά κέρδη. Καθώς, όμως, ορισμένα μέτωπα, όπως τα νησιά του Β. Αιγαίου, η Β. Ήπειρος και οι χριστιανικοί πληθυσμοί της Μ. Ασίας, είχαν παραμείνει “ανοιχτά”, ενώ η ηγεσία της χώρας διακατεχόταν ταυτόχρονα από αγωνία για τη διαφύλαξη των κεκτημένων και την εδραίωση της εδαφικής της ακεραιότητας, η Ελλάδα ενεπλάκη σε αυτή τη σύρραξη. Η εμπλοκή αυτή δεν έγινε αυτόματα, αλλά έπειτα από τρία χρόνια. Οι λόγοι για τους οποίους η ουδετερότητα διατηρήθηκε όλο αυτό το χρονικό διάστημα, δεν ήταν η φιλειρηνική διάθεση των Ελλήνων και η κόπωση που επήλθε από τους Βαλκανικούς Πολέμους, αλλά συνδέονταν με την πολιτική. Έτσι, η ελληνική πολιτική και πολιτειακή ηγεσία διχάστηκε ως προς το αν έπρεπε η χώρα να εισέλθει στον πόλεμο ή να παραμείνει ουδέτερη και ο διχασμός αυτός τη βύθισε τελικά, το 1915, σε κυβερνητική και συνταγματική κρίση. Στην παρούσα εργασία, λοιπόν, εξετάζεται ο Εθνικός Διχασμός, όπως ονομάστηκε η κρίση που ξέσπασε με αφορμή τη διαφωνία Βενιζέλου-Βασιλιά για τη συμμετοχή της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Αφού πρώτα περιγράφεται το γενικότερο ιστορικό πλαίσιο της κρίσης και αναλύονται ζητήματα συνόρων και ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις πριν την είσοδο της χώρας στην παγκόσμια σύρραξη, γίνεται αναφορά στην ελληνοσερβική Συνθήκη του 1913 και στις υποχρεώσεις της Ελλάδας μετά την υπογραφή της, αλλά και σε διάφορες εσωτερικές διαμάχες λόγω της έναρξης του πολέμου. Στη συνέχεια, καταγράφονται σημαντικά γεγονότα των ετών 1915 και 1916. Εκτός από την καταγραφή των γεγονότων, συνεξετάζονται και οι αντιδράσεις σε διεθνές επίπεδο και γενικότερα η εμπλοκή του ξένου παράγοντα. Έπειτα, στην εργασία αναφέρονται οι κοινωνικές ομάδες που υποστήριζαν την κάθε πλευρά του Διχασμού, οι συμμαχίες που σχηματίστηκαν, ενώ δίνονται πληροφορίες για τον τρόπο σχηματισμού και τη δράση των Επίστρατων. Τέλος, γίνεται μία προσπάθεια να αξιολογηθούν οι συνέπειες του Διχασμού σε επίπεδο εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής μέχρι περίπου το Συνέδριο Ειρήνης και λίγο πριν τη Μικρασιατική εκστρατεία.

Λέξεις-κλειδιά: Διχασμός, Ρούπελ, Νοεμβριανά, Επίστρατοι, Βενιζελικοί, Αντιβενιζελικοί

ABSTRACT

When the World War I commenced in 1914, Greece had attained victory in two consecutive wars, the Balkan wars, thus obtaining consequential territorial benefits. Nonetheless, given that certain battlefront such as the islands of the North Aegean, the north Epirus and the Christian population of Asia Minor were unobstructed, and given that the ruling power of the country anguished over the defense of the acquired benefits and the establishment of its territorial integrity, Greece skirmished in the armed conflict. This conflict did not evolve automatically but over the passing of three years. The reason why this neutralism was maintained for such a long time was not the nonbelligerent inclination on the Greek part, and the weariness due to the Balkan wars, but politics. Consequently, Greek politics and the leading power were divided as to whether the country should be involved in a war or remain neutral. The Schism eventually resulted in a governmental and constitutional crisis in 1915. Thus, this dissertation studies the National Schism, the crisis that ensued the dispute between Venizelos and the King regarding the participation of Greece in the World War I. After initially examining the general historic background of the crisis as well as analyzing issues of borders and Greek territorial claims before the entrance of the country in the international conflict, the dissertation refers to the Greek Serbian Convention in 1913 and the liabilities of Greece in the aftermath of the Convention, as well as to various inner unrest due to the inception of the war. Subsequently, significant events of the years 1915 and 1916 are recorded. Except for the record of these events, the reactions on an international level and the involvement of the foreign factors are debated. Subsequently, the social sections that supported each side of the Schism and the alliances formed are cited. Thereafter, information is provided regarding the formation and the action taken by the Conscripts. All things considered, an essay [attempt] is made to evaluate the consequences of the Schism on an internal and external level until the Convention of Peace and a while before the Asian Minor Campaign.

Keywords: Schism, Rupel, November Events, Conscripts, Venizelists, Antivenizelists.

Εισαγωγή

Στις αρχές του 20ου αιώνα τα δύο αντίπαλα στρατόπεδα είχαν σχεδόν σχηματιστεί και ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος είχε ξεκινήσει. Ωστόσο, δεν είχαν εισέλθει σε αυτόν ακόμη χώρες όπως η Ελλάδα, η Βουλγαρία και η Τουρκία. Οι πρόσφατα ολοκληρωμένοι Βαλκανικοί Πόλεμοι, οι οποίοι θεωρούνταν μέχρι εκείνη τη χρονική στιγμή το μεγαλύτερο πολεμικό επίτευγμα της Ελλάδας, είχαν προσδώσει στη χώρα αυτοπεποίθηση και δυναμικότητα. Και αυτό γιατί, πριν από τους πολέμους αυτούς, η Ελλάδα είχε διανύσει μία μακρά περίοδο κατά την οποία αδυνατούσε να πετύχει βασικές της επιδιώξεις, κυρίως εδαφικές. Επομένως, ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος αποτέλεσε για την χώρα ένα σημαντικό “παράθυρο” ευκαιρίας προκειμένου όχι μόνο να διατηρήσει τα κεκτημένα μετά τις μάχες των Βαλκανικών, αλλά, επιπλέον, να προσαρτήσσει και άλλα εδάφη στα οποία διαβιούσαν ελληνικοί πληθυσμοί και τα οποία ακόμη δεν είχαν ενταχθεί στο ελληνικό κράτος. Εξάλλου, το όραμα της Μεγάλης Ιδέας θεωρούνταν ακόμη από αρκετούς Έλληνες, κυρίως υπέρμαχους της πολιτικής του Βενιζέλου, ανολοκλήρωτο και ο πόλεμος αυτός ήταν μία σημαντική ευκαιρία για την πολυπόθητη ολοκλήρωσή του.

Το ζήτημα της εισόδου, λοιπόν, της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο οδήγησε σε διαφωνία για το αν η χώρα έπρεπε να λάβει μέρος σε αυτόν στο πλευρό των δυνάμεων της Αντάντ ή να παραμείνει ουδέτερη και να μη διακινδυνεύσει τα πολύτιμα κέρδη των Βαλκανικών Πολέμων. Η διαφωνία αυτή πήρε τελικά διαστάσεις υπαρξιακού διλήμματος για το ελληνικό έθνος και οδήγησε σε ένα είδος εμφυλίου που χώρισε τη χώρα στα δύο, όπως και τους πολίτες σε δύο αντίπαλα «στρατόπεδα» ήταν ο Εθνικός Διχασμός. Στο πλαίσιο του Διχασμού αυτού ο οποίος, αν και ξεκίνησε ουσιαστικά το 1915, ταλάνισε τη χώρα για 20 περίπου χρόνια, ήρθαν στην επιφάνεια σημαντικές εσωτερικές δυσλειτουργίες, όπως τα όρια ανάμεσα στις αρμοδιότητες του Βασιλιά και της Κυβέρνησης, αλλά και τα όρια καθηκόντων του στρατού, πραγματοποιήθηκαν συγκρούσεις, κινήματα και καταστροφές περιουσιών, ενώ η κοινωνία χωρίστηκε και αυτή στα δύο, με τις τάξεις της να υποστηρίζουν τη μία ή την άλλη πλευρά, ανάλογα με τα συμφέροντα και τον πολιτικό προσανατολισμό της καθεμιάς. Πέρα, όμως, από αυτές τις δυσλειτουργίες σε εσωτερικό επίπεδο, κατά την αρχική φάση του Διχασμού, καθοριστική αποδείχθηκε και η στάση των Δυνάμεων, η οποία μέχρι την τελική έξοδο της χώρας στον πόλεμο παρέμενε ασαφής και μεταβαλλόμενη, τηρώντας μάλιστα στάση αναμονής όταν ο Βενιζέλος, αμέσως μετά την έκρηξη του πολέμου, έθεσε τη

χώρα στο πλευρό της Αντάντ, ενώ συμπεριελάμβανε εμπορικούς αποκλεισμούς, βομβαρδισμούς, αποβάσεις, όταν έκριναν σκόπιμο να “συνετίσουν” την Ελλάδα, ώστε να ακολουθήσει τις επιταγές τους και να ικανοποιήσει τις επιδιώξεις τους, οι οποίες στην αρχή του πολέμου σχετίζονταν με την αποτροπή της συνεργασίας ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Βουλγαρία.

Τελικά, παρά τις όποιες εσωτερικές διαμάχες, τη ρήξη Βενιζέλου-Βασιλιά, τον διαχωρισμό της κοινωνίας σε Βενιζελικούς και Αντιβενιζελικούς, τα θλιβερά για τη χώρα γεγονότα, όπως τα Νοεμβριανά και την πτώση του οχυρού Ρούπελ, και τη γερμανική προπαγάνδα, η Ελλάδα εισήλθε, έστω και προς το τέλος του, στον πόλεμο και η συμμετοχή της αποδείχθηκε καθοριστική για την τελική του έκβαση, αλλά και το για το εδαφικό της μέλλον.

Κεφάλαιο 1: Γενικό ιστορικό πλαίσιο- συνοριακά ζητήματα και ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις πριν την είσοδο της χώρας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

1) Η είσοδος του Βενιζέλου στην πολιτική και οι στόχοι του

Ο Βενιζέλος, όταν εισήλθε στην πολιτική ζωή, διαφοροποιήθηκε αμέσως από τις υπόλοιπες πολιτικές ομάδες. Σε αυτήν την ανάμειξή του εντοπίζονται και οι “ρίζες” του Διχασμού, ο οποίος διήρκησε για ένα τέταρτο του αιώνα, μέχρι την αποχώρηση του κρητικού πολιτικού από τον πολιτικό βίο το 1935 ή τον θάνατό του, το 1936.

Αρχικά, κατά την άνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία το 1910, ήταν ήδη προφανές πως η Ελλάδα δε θα μπορούσε να ολοκληρώσει τους αλυστωτικούς της στόχους, καθώς στερούνταν πόρους και στρατιωτικά μέσα. Επιπλέον, στον χώρο της Βαλκανικής, ο ανταγωνισμός των Μεγάλων Δυνάμεων, αλλά και τα αντικρουόμενα συμφέροντα των υπόλοιπων χωρών, αποτελούσαν τροχοπέδη για τον καθορισμό των απειλών για την Ελλάδα, αλλά και των πιθανών συμμάχων της. Ταυτόχρονα, ο ίδιος ο Βενιζέλος δεν είχε επίσης σαφείς στόχους, αλλά ενεργά επεδίωκε την αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων. Στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας επανέφερε στην ηγεσία του στρατού τον διάδοχο Κωνσταντίνο επιδιώκοντας, παράλληλα, τη γεφύρωση του πολιτικού και στρατιωτικού χάσματος που είχε προκύψει μετά το στρατιωτικό κίνημα του 1909. Επιπρόσθετα, επέλεξε τη συμμετοχή της Ελλάδας στη Βαλκανική συμμαχία. Η επιλογή αυτή καταδείκνυε μία πολιτική και διπλωματική στρατηγική που απείχε από την εξωτερική πολιτική που εφαρμόζαν οι κυβερνήσεις πριν το 1909.

Τελικά, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι διπλασίασαν την Ελλάδα. Ωστόσο, η έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου έθεσε φλέγοντα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής και οδήγησε στην αναζήτηση της καλύτερης μεθόδου για την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας (Ριζάς, 2019, σελ. 24-25). Στο πρόσωπο του Ελευθέριου Βενιζέλου θεωρήθηκε πως βρέθηκε τελικά ο άνθρωπος που θα κατάφερνε να εκσυγχρονίσει την Ελλάδα και να επιτύχει όλες τις εδαφικές διεκδικήσεις μέσω των όπλων και με τη συγκατάθεση των Μεγάλων Δυνάμεων (Διβάνη, 2014, σελ. 71).

2) Συνοριακά ζητήματα και διεκδικήσεις στον χώρο της Βαλκανικής κατά τις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου το 1914, έβρισκε την Ελλάδα ενισχυμένη σε όλους τους τομείς: εδαφικά, πληθυσμιακά, αλλά και ηθικά. Το γεγονός αυτό αποτελούσε καθοριστικό παράγοντα όχι μόνο για τη διατήρηση της ενδοπεριφερειακής ισορροπίας, αλλά και για τη γενικότερη διαμάχη γύρω από το Ανατολικό Ζήτημα, που υπό αυτές τις συνθήκες έμοιαζε να οδεύει προς μία οριστική διευθέτηση (Σβολόπουλος, 2002, σελ. 106).

Για την Ελλάδα, επομένως, αλλά και τους γείτονές της, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αποτελούσε τη συνέχεια μίας “παρτίδας” για την εδαφική τους ολοκλήρωση. Για τον λόγο αυτό ξεκίνησε την εποχή αυτή μία μεγάλη διαπλοκή της εξωτερικής πολιτικής με την εσωτερική, η οποία επέφερε θλιβερά αποτελέσματα στον ελληνικό δημόσιο βίο. Παράλληλα, η Ελλάδα, αλλά και άλλες βαλκανικές χώρες είχαν πολλά εκκρεμή ζητήματα (Διβάνη, 2014, σελ.71).

Αναλυτικότερα, η Ελλάδα, η Σερβία, αλλά και η Ρουμανία επιθυμούσαν να διατηρηθεί, σε περιφερειακό επίπεδο, το καθεστώς που επικράτησε μετά τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου και τη λήξη των Βαλκανικών Πολέμων, από τους οποίους η χώρα, όπως προαναφέρθηκε, είχε αρκετά εδαφικά κέρδη. Είχε αφήσει, εντούτοις, και πολλά “ανοιχτά μέτωπα”, όπως τα νησιά του Β. Αιγαίου, τη Β. Ήπειρο και τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Μικράς Ασίας, ενώ τα ελληνοαλβανικά σύνορα δεν είχαν ακόμη οριστικοποιηθεί. Επομένως, η Ελλάδα επιθυμούσε όχι μόνο να διατηρήσει τα κεκτημένα της από τον κίνδυνο μίας τουρκικής ή βουλγαρικής προσβολής και να εδραιώσει παράλληλα την εδαφική της ακεραιότητα, αλλά επεδίωκε ταυτόχρονα να αποκτήσει και άλλα εδάφη. Η Βουλγαρία, από την πλευρά της, η οποία θεωρούσε πως αδικήθηκε από τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου, επεδίωκε να διεκδικήσει το μεγαλύτερο τμήμα της Μακεδονίας.

Με βάση τα παραπάνω, λοιπόν, αλυτρωτικές επιδιώξεις, οι οποίες ακόμη δεν είχαν δικαιωθεί οδήγησαν τις κυβερνήσεις των χωρών στον χώρο των Βαλκανίων, όπου επρόκειτο να προσλάβει ένταση η ένοπλη σύρραξη, να καταφύγουν στην αναζήτηση των κατάλληλων συνδυασμών, σε επίπεδο διπλωματίας, προκειμένου να καταφέρουν να υλοποιήσουν τους εθνικούς τους στόχους. Φυσικά, ανάμεσα στις χώρες αυτές ήταν και η Ελλάδα (Σβολόπουλος, 2002, σελ.106-109).

3) Διλήμματα της Ελλάδας σχετικά με τη συμμετοχή στον πόλεμο και τη συμπαράταξη με τις ευρωπαϊκές Δυνάμεις

Η Ελλάδα, αν και είχε εξέλθει ενισχυμένη από τους Βαλκανικούς πολέμους, χωρίς την ενίσχυση των Συμμάχων δε θα ήταν εφικτό ούτε να αντιμετωπίσει ενδεχόμενες επιθετικές ενέργειες ούτε να επιβάλει την αναγνώριση των κεκτημένων της. Επιπλέον, ακόμη και αν η Αθήνα συμπορευόταν με το Βελιγράδι και το Βουκουρέστι, όπως συμφωνήθηκε στο πλαίσιο του καθεστώτος ειρήνης, τα συμφέροντα της χώρας δε θα εξασφαλιζόνταν, καθώς, σε περίπτωση βουλγαρικής απειλής, η συμπαράσταση των Σέρβων, ακόμη και των Ρουμάνων, δε θα μπορούσε να καλύψει την Ελλάδα σε περίπτωση διαμάχης με την Τουρκία.

Από την άλλη, αν και οι δεσμοί της Ελλάδας με τη Γαλλία και την Αγγλία είχαν συσφιχθεί, απουσίαζε η συνομολόγηση δεσμεύσεων για τη διασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας. Εξάλλου, η ανεπάρκεια της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε καίρια διπλωματικά ζητήματα είχε ήδη γίνει εμφανής, καθώς η τύχη της Β. Ηπείρου και των νησιών του ανατολικού Αιγαίου ακόμη δεν είχε εξακριβωθεί.

Με βάση όλα τα παραπάνω, η ευρωπαϊκή πολεμική σύρραξη του καλοκαιριού του 1914 ήταν μία πρόκληση για την κυβέρνηση της Αθήνας. Και αυτό γιατί, από τη μία, αποτελούσε αφορμή για ανησυχία, από την άλλη, ήταν σημαντικό κίνητρο για συμμετοχή σε έναν αγώνα που επρόκειτο να καθορίσει τη μοίρα των λαών, αλλά και την τύχη των εδαφών της συγκεκριμένης περιοχής.

Επιπρόσθετα, με βάση τα γεωστρατηγικά δεδομένα, η υπεροχή των αγγλικών και γαλλικών δυνάμεων στον καίριο για τον ελληνισμό χώρο της ανατολικής Μεσογείου ήταν επιβεβαιωμένη, ενώ η διασύνδεση των βαλκανικών χωρών με τις ισχυρές ευρωπαϊκές χώρες ήταν αναπόφευκτο να συμβεί. Παράλληλα, καθοριστικό κίνητρο για την ένταξη μίας χώρας σε έναν συνασπισμό, κίνητρο το οποίο ίσχυε και στην περίπτωση της Ελλάδας, ήταν η παροχή εγγυήσεων για τους αλυτρωτικούς σκοπούς ή η προώθηση εδαφικών διεκδικήσεων (Σβολόπουλος, 2002, σελ.106-109).

Έτσι, στις 20 Ιουλίου (παλαιό ημερολόγιο), τέσσερις μόλις ημέρες πριν ηχίσουν “τα κανόνια του Αυγούστου” στην Ευρώπη, συγκλήθηκε στην Ελλάδα Συμβούλιο του Στέμματος, στο οποίο συμμετείχε ο πρωθυπουργός Βενιζέλος, αλλά και πρώην πρωθυπουργοί, προκειμένου να εξετάσει το ζήτημα του πολέμου που επρόκειτο να ξεσπάσει. Το Συμβούλιο, αρχικά, με σύμφωνη γνώμη και του Βενιζέλου, τάχθηκε υπέρ της ουδετερότητας και της τήρησης “στάσης αναμονής” εφόσον η Τουρκία και η

Βουλγαρία παρέμεναν επίσης ουδέτερες. Παρά την ομόφωνη αυτή απόφαση σε αρχικό στάδιο, τα σπέρματα του Διχασμού ήταν ήδη ορατά, όπως φάνηκε και μέσα από σχόλιο της βενιζελικής εφημερίδας *Πατρίς*, κατά την οποία “η ουδετερότητα ήταν απόλυτη και δογματική για την αντιπολίτευση, ενώ για την κυβέρνηση Βενιζέλου είχε το νόημα της επιφυλακής και του επίκαιρου διεθνούς προσανατολισμού” («Έχομεν πάντοτε εκκρεμείς λογαριασμούς», εφ. *Πατρίς*, αρ. 7425, 31 Αυγούστου 1914, σελ. 2).

Ήταν, επομένως, εμφανές πως η λύση της ουδετερότητας ήταν εύθραυστη και ο Διχασμός επρόκειτο να σύντομα να διαφανεί δημοσίως (Πλουμίδης, 2022, σελ.118). Και αυτό γιατί για τον Βενιζέλο η διατήρηση των κεκτημένων επέβαλε, τελικά, τη σύμπραξη με την Αγγλία και τη Γαλλία, οι οποίες μετά το ξέσπασμα του πολέμου δε δέχτηκαν αμέσως την πρόταση του Έλληνα πρωθυπουργού. Δεν επιθυμούσαν, εξάλλου, να διαταράξουν τις σχέσεις τους με την Τουρκία και τη Βουλγαρία που εκείνη τη στιγμή παρέμεναν ουδέτερες. Παρόλα αυτά, ο Βενιζέλος δε σταμάτησε να επιδιώκει τη συμπαράταξη με την Αγγλία και τους συμμάχους της, καθώς μόνο έτσι πίστευε πως η Ελλάδα θα μπορούσε, εκτός των άλλων, να ενσωματώσει τους αλύτρωτους ελληνικούς πληθυσμούς της Μικράς Ασίας που αντιμετώπιζαν τον κίνδυνο της οριστικής εξόντωσης τους από τους Τούρκους (Μαυρογορδάτος, 2015, σελ. 35-37).

Κεφάλαιο 2 : Η ελληνοσερβική Συνθήκη του 1913: οι εσωτερικές διαμάχες για τη συμμετοχή της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο- οι πρώτες αντιδράσεις σε διεθνές επίπεδο

1) Η Συνθήκη: η πολιτική της ουδετερότητας υπό αμφισβήτηση

Στις 19 Μαΐου/1 Ιουνίου υπεγράφη στη Θεσσαλονίκη υπό άκρα μυστικότητα η πολυαναμενόμενη Συνθήκη ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Σερβία προκειμένου να αποτραπεί η προέλαση της Βουλγαρίας δυτικά του Αξιού και του Στρυμόνα. Η Συνθήκη Ειρήνης Φιλίας και Αμοιβαίας Συνεργασίας, όπως τυπικά ονομάστηκε, είχε διάρκεια 10 ετών και συνοδευόταν από στρατιωτική σύμβαση. Προέβλεπε, σε περίπτωση επίθεσης εναντίον ενός εκ των δύο συμβαλλόμενων χωρών, αμοιβαία συνδρομή, διανομή μεταξύ των δύο συμμάχων των εδαφών που θα απελευθερώνονταν δυτικά του Αξιού, σύμφωνα με την αρχή *uti possidetis*, καθώς και την ελεύθερη πρόσβαση της Σερβίας στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Η ιστορική σημασία της Συνθήκης έγκειται στο γεγονός πως αυτή καθόριζε εκ των προτέρων την οριογραμμή ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Σερβία στο ύψος των Πρεσπών και του Μοναστηρίου, αλλά και τις σχέσεις των δύο χωρών κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (Πλουμίδης, 2022, σελ. 92).

Επιπλέον, η Συνθήκη καθόριζε τη διανομή των εδαφών που θα δίνονταν στην Τουρκία μετά το τέλος του πολέμου, ενώ υπογράφηκε μέσω εξουσιοδοτημένων εκπροσώπων, παρουσία και του ίδιου του Βενιζέλου (Σβολόπουλος, 2002, σελ.91-92).

Πριν από την υπογραφή της Συνθήκης, την 1η Μαΐου, ο λοχαγός του Επιτελείου Ι. Μεταξάς και οι Σέρβοι συνταγματάρχες Πέσιτς και Τίφκεβιτς υπέγραψαν στρατιωτική σύμβαση, η οποία συμπεριλήφθηκε στη Συνθήκη, όπως προαναφέρθηκε. Η σερβική, όμως, κυβέρνηση αρνήθηκε να την επικυρώσει, καθώς τη θεώρησε ανεπαρκή. Και αυτό γιατί επιθυμούσε να εξασφαλίσει την ελληνική βοήθεια, όχι μόνο σε περίπτωση βουλγαρικής, αλλά και αυστριακής επίθεσης. Αν και αρχικά η ελληνική πλευρά δίστασε να αναλάβει μία τέτοια ευθύνη τελικά υποχώρησε και επέσπευσε την υπογραφή της τελικής Συνθήκης, λόγω βουλγαρικών στρατιωτικών κινήσεων και για τη σωτηρία της Θεσσαλονίκης που απειλούνταν (Βεντήρης, 1970, σελ. 153-160).

Ως προς την αποδοχή της Συνθήκης στον Τύπο της εποχής, οι φιλικά προσκείμενες στον Βενιζέλο εφημερίδες θεωρούσαν γενικά επιβεβλημένη την έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο, ήδη από τις αρχές του, καθώς πίστευαν πως η ισορροπία στον χώρο των

Βαλκανίων κινδύνευε να διαταραχθεί και τα κράτη θα επεκτείνονταν. Ο βενιζελικός Τύπος απέδιδε σημασία στη διατήρηση αυτής της ισορροπίας εξαιτίας του φόβου για επέκταση της Βουλγαρίας. Για τον λόγο αυτό υποστήριζε με θέρμη την ελληνοσερβική Συνθήκη, καθώς θεωρούσε πως πιθανή εξασθένηση της Σερβίας έθετε σε σοβαρό κίνδυνο τα ελληνικά συμφέροντα.

Από την άλλη πλευρά, οι αντιβενιζελικές εφημερίδες εξέφραζαν τις επιφυλάξεις τους σχετικά με την ορθότητα της πολιτικής των δυνάμεων της Αντάντ απέναντι στην Ελλάδα. Πίστευαν πως η Συνθήκη δεν επέβαλλε την έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο προς υπεράσπιση της Σερβίας και τόνιζαν τους κινδύνους που επρόκειτο να αντιμετωπίσει η Ελλάδα σε περίπτωση βουλγαρικής επίθεσης (Παπαδημητρίου, 1991, σελ. 48-49).

Όταν, όμως, τον Σεπτέμβριο του 1915, η Βουλγαρία ενεπλάκη στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων, ενεργοποιήθηκε το *casus foederis* (η ρήτρα συμμαχίας). Τότε οι δυνάμεις της Αντάντ άρχισαν να πιέζουν την Ελλάδα προκειμένου να παράσχει βοήθεια προς τη Σερβία, αφού αυτό όριζαν οι υποχρεώσεις που της επέβαλε η ελληνοσερβική Συνθήκη του 1913. Η συγκεκριμένη χρονική στιγμή έδωσε την αφορμή να τεθεί υπό αμφισβήτηση η πολιτική της ουδετερότητας που εφαρμόζε έως τότε το Στέμμα όσον αφορά στον πόλεμο και όλα έδειχναν πως ήταν πλέον δύσκολο να εξακολουθήσει να ισχύει.

Ο Βενιζέλος, μάλιστα εκφώνησε έναν φλογερό λόγο στη Βουλή, στον οποίο δήλωνε ότι θα τιμούσε την ελληνοσερβική συμμαχία και θα προστάτευε το δεξί πλευρό της Σερβίας. Ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος, παρά την ψήφο εμπιστοσύνης που έλαβε ο Βενιζέλος, αρνήθηκε να εγκαταλείψει την πολιτική της ουδετερότητας και ο πρωθυπουργός αναγκάστηκε να υποβάλει την παραίτησή του (Βερέμης & Κολιόπουλος, 2020, σελ. 171-172).

Έτσι, λοιπόν ξεκινά η διαμάχη σχετικά με τη συμμετοχή ή την ουδετερότητα της Ελλάδας κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, η οποία έδωσε την αφορμή για εσωτερικές αντιπαραθέσεις και έκφραση διαφόρων ιδεολογικών αντανάκλασεων.

2) Η πρώτη κυβερνητική κρίση και η αρχή του εσωτερικού διχασμού: οι απόψεις του Στρέιτ και του Κωνσταντίνου και η στάση του Βενιζέλου

Από την αρχή του Α' Παγκοσμίου Πολέμου η πολιτική που επεδίωκε να εφαρμόσει ο Βενιζέλος προκαλούσε εντάσεις, λόγω της διάστασης ανάμεσα στις απόψεις της

κυβέρνησης και των Ανακτόρων. Έτσι, όταν, στις 25 Αυγούστου 1914, η Αγγλία προτείνει να ξεκινήσουν με την Ελλάδα συζητήσεις σχετικά με τη μελλοντική δράση τους κατά της Τουρκίας στα Δαρδανέλλια και στην Καλλίπολη, ξεσπά η πρώτη κυβερνητική κρίση. Λόγω διαφωνιών σχετικά με το ζήτημα παραχωρήσεων στη Βουλγαρία, οι Σύμμαχοι διέκοψαν τελικά τις συζητήσεις με τις βαλκανικές χώρες. Στην Ελλάδα, ωστόσο, η κρίση που ξέσπασε επρόκειτο να επηρεάσει δραματικά τις εσωτερικές εξελίξεις.

Ο Βενιζέλος, από την πλευρά του, υποστήριξε απευθείας τις προτεινόμενες συνομιλίες, καθώς αποσκοπούσε είτε στην ενεργό συμμετοχή της Βουλγαρίας είτε στην ουδετερότητά της (ΙΕΕ, 2015, σελ.18-20). Ο Έλληνας πρωθυπουργός, εξάλλου, είχε εκφράσει, ήδη από τις πρώτες μέρες της ένοπλης σύρραξης σε παγκόσμιο επίπεδο, την απόφασή του να ταχθεί η χώρα στο πλευρό της Αντάντ. Ως υπέρμαχος της υπεράσπισης της ελευθερίας των λαών και των δικαιωμάτων του ανθρώπου, είχε αποφασίσει να αξιοποιήσει τα διπλωματικά μέσα ώστε να προωθήσει παράλληλα τις εθνικές διεκδικήσεις και το αλυτρωτικό του όραμα. Επιπρόσθετα, υποστήριζε σταθερά την αγγλική πλευρά, διότι ήταν πεπεισμένος πως αυτή ήταν αυτή η δύναμη που θα επικρατούσε, τουλάχιστον στον χώρο της Μεσογείου. Ταυτόχρονα, ο Βενιζέλος, καθώς αντιλαμβανόταν πως οι πιέσεις από την πλευρά της Τουρκίας και της Βουλγαρίας εις βάρος των κατοίκων της Μακεδονίας, της Θράκης, του Πόντου και της Μικράς Ασίας εντεινόταν ιδιαίτερα, έλαβε την απόφαση να ταχθεί στο πλευρό των δυνάμεων της Αντάντ προκειμένου να αντισταθμίσει τις ολοένα αυξανόμενες πιέσεις των γειτόνων. Πίστευε ακράδαντα πως η ουδετερότητα και η απομόνωση της χώρας θα στερούσε από την Ελλάδα την ευκαιρία να προωθήσει τους εθνικούς της στόχους, ενώ την ίδια στιγμή κατεκτημένα εδάφη διέτρεχαν σοβαρό κίνδυνο να γίνουν αντικείμενο συναλλαγής ανάμεσα σε τρίτους (Σβολόπουλος, 2002, σελ.109-112).

Παρόλα αυτά, ο βασιλιάς, ο Γεώργιος Στρέιτ και το Γενικό Επιτελείο δε συμφωνούσαν με τις απόψεις και τον ιδεολογικό προσανατολισμό του Βενιζέλου. Ο βασιλιάς, βέβαια, δεν απέρριψε την αγγλική πρόταση, αλλά προτιμούσε την επίθεση της Τουρκίας παρά τη συμμετοχή της χώρας σε έναν πόλεμο, τον οποίο θα κήρυτταν οι δυνάμεις της Αντάντ στην Τουρκία. Η αντίδραση του, μάλιστα, μετά την παραίτηση του Βενιζέλου υπήρξε μετριοπαθής, καθώς επηρεαζόταν από τον Στρέιτ. Ο Στρέιτ είχε συμβουλεύσει τον Κωνσταντίνο να μη συμμετάσχει η Ελλάδα στον πόλεμο, καθώς δεν πίστευε ότι θα μπορούσε να εξασφαλίσει ουσιαστικά οφέλη. Υποστήριζε πως δεν έπρεπε να εγκαταλείψει την ουδετερότητα όσο και η Ρουμανία παρέμενε ουδέτερη. Τα

επιχειρήματά του στηρίζονταν, γενικά, σε υποθέσεις που συνδέονταν με τις σχέσεις ανάμεσα στις Μ. Δυνάμεις και την ισορροπία των δυνάμεων στην Ευρώπη συνολικά. Αναλυτικότερα, ο Στρέιτ θεωρούσε ότι ο πόλεμος δεν ήταν τίποτα παραπάνω από έναν αγώνα των Κεντρικών Δυνάμεων για να περιορίσουν τον Σλαβισμό και όχι προσπάθεια της Γερμανίας να κατακτήσει την ηγεμονία στην Ευρώπη. Επιπλέον, υποστήριζε πως για να εξασφαλιστεί η ισορροπία δυνάμεων στην Ευρώπη απαιτούνταν η διατήρηση της αυτοκρατορίας των Αψβούργων, αλλά και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επομένως, η Ελλάδα δεν ήταν δυνατόν να ελπίζει σε κέρδη τα οποία να δικαιολογούν τη συμμετοχή της και την αντιμετώπιση των κινδύνων του πολέμου.

Γενικά, στον κύκλο του βασιλιά υπήρχε η πεποίθηση περί αήττητου των γερμανικών όπλων, ενώ ήταν βέβαιοι πως ακόμη και αν οι Σύμμαχοι κατάφερναν να νικήσουν, η νίκη τους αυτή δε θα ήταν ουσιαστική. Για τον λόγο αυτό η Ελλάδα δε θα έπρεπε να έχει υψηλές προσδοκίες από τις δυνάμεις της Αντάντ, ενώ σε περίπτωση που Γερμανία νικούσε στον πόλεμο η καταστροφή της χώρας ήταν βέβαιη. Οι θέσεις αυτές του Στρέιτ, αν και στο τέλος διαψεύστηκαν, παρέμειναν, εντούτοις, σταθερές για χρόνια.

Ο Κωνσταντίνος, επομένως, και οι σύμβουλοί του ήταν άντρες που διακρίνονταν για τις απολυταρχικές τους τάσεις και ιδιαίτερα εχθρικοί προς τον θεσμό της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Ο γερμανικός μιλιταρισμός, μάλιστα, είχε προκαλέσει βαθιά εντύπωση στον βασιλιά, ενώ το γερμανικό καθεστώς αποτελούσε το πολιτικό του ιδεώδες (ΙΕΕ, 2015, σελ.18-20). Όλα αυτά οφείλονταν στη συγγένειά του με την αυτοκρατορική οικογένεια της Γερμανίας, μέσω της συζύγου του Σοφίας, την εξοικείωσή του με τον συγκεντρωτισμό της γερμανικής αυλής και την εκπαίδευσή του στη Στρατιωτική Ακαδημία του Βερολίνου. Αν και είχε την αντίληψη πως η αποχή από μία ένοπλη σύρραξη θα στερούσε από τη χώρα πιθανά εδαφικά κέρδη, πίστευε, ωστόσο, πως εγκυμονούσε λιγότερους κινδύνους (Σβολόπουλος, 2002, σελ.109-112).

Η άρνηση, λοιπόν, του Κωνσταντίνου να δεχθεί την πολιτική που επιθυμούσε να εφαρμόσει ο Βενιζέλος έδειξε από την αρχή πως αυτός και το περιβάλλον του είχαν ήδη αποφασίσει να διαχειριστούν τα ζωτικά ζητήματα για τη χώρα την εποχή εκείνη με τρόπο που εκείνοι θεωρούσαν ορθό, και να διαγράψουν την εξωτερική πολιτική που φιλοδοξούσε να εφαρμόσει ο Έλληνας πρωθυπουργός (Παπαδημητρίου, 1991, σελ.55)

3) Η στάση των δυνάμεων της Αντάντ και της Γερμανίας απέναντι στις εσωτερικές διαμάχες με αφορμή τη συμμετοχή ή μη στον πόλεμο

Μετά την παραίτηση του Βενιζέλου, η Ελλάδα παρέμεινε τελικά ουδέτερη. Η ουδετερότητα αυτή δεν ήταν απόρροια μόνο της άρνησης του Κωνσταντίνου να κηρύξει τον πόλεμο στις Κεντρικές Δυνάμεις, η οποία μάλιστα τον επόμενο χρόνο θα αποδεικνυόταν ιδιαίτερος πεισματική, αλλά ταυτόχρονα οφειλόταν και στην απροθυμία της Αντάντ η οποία σε αρχικό στάδιο δεν επιθυμούσε την Ελλάδα ως συμπολεμιστή και έταίρό της. Ο λόγος της στάσης τους αυτής ήταν πως εάν η Ελλάδα εισερχόταν στον πόλεμο στο πλευρό της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας, οι εχθροί της Ελλάδας και ηττημένοι στον Α' και Β' Βαλκανικό πόλεμο, Τουρκία και Βουλγαρία, θα τάσσονταν αυτόματα υπέρ του αντίπαλου στρατοπέδου, αυτό των Κεντρικών Δυνάμεων.

Επιπρόσθετα, στις διαπραγματεύσεις που είχαν ήδη ξεκινήσει με την Αντάντ μετά από πρωτοβουλία του Βενιζέλου παρουσιάστηκε άλλο ένα σοβαρό εμπόδιο: τα εδαφικά ανταλλάγματα που ζητούσε η Αγγλία και η Γαλλία από την Ελλάδα μετά από απαίτηση της Ρωσίας προκειμένου να δεχτούν τη χώρα ως σύμμαχό τους. Αναλυτικότερα, η Βουλγαρία είχε εκφράσει από την αρχή την επιθυμία της για περιοχές της ελληνικής Ανατολικής Μακεδονίας και μέρη της Κεντρικής και της Δυτικής Μακεδονίας και οι Αγγλογάλλοι πίεζαν ιδιαίτερα την Αθήνα για τις παραχωρήσεις αυτές. Μάλιστα, οι απαιτήσεις αυτές της Αντάντ για εδαφικά ανταλλάγματα, οι οποίες έφτασαν τον Βενιζέλο σε σημείο να απειλήσει με παραίτηση τον Άγγλο και Γάλλο πρεσβευτή, γεγονός που ενείχε τον κίνδυνο ανόδου φιλογερμανικής κυβέρνησης, δεν περιορίστηκαν ούτε και όταν η Τουρκία εισήλθε στον πόλεμο στο πλευρό της Γερμανίας. Η γενναιοδωρία αυτή της Αντάντ προς τη Βουλγαρία οφειλόταν στην εξέχουσα γεωγραφική της θέση και τον αξιόμαχο στρατό της, ενώ επιπλέον με τη Ρωσία τη συνέδεε η έννοια του Πανσλαβισμού. Έτσι, μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1915 ο βασικός στόχος της Αντάντ στα Βαλκάνια ήταν ο προσεταιρισμός της Βουλγαρίας ή έστω ο κατευνασμός της ώστε να εξασφαλιστεί η ουδετερότητα της Σερβίας. Η Ελλάδα ήταν ουραγός στη βαλκανική πολιτική των δυνάμεων της Αντάντ (Πλουμίδης, 2022, σελ. 119-120).

Η νέα κυβέρνηση του Γούναρη που σχηματίστηκε μετά την παραίτηση του Βενιζέλου διαβεβαίωσε τους Συμμάχους πως θα συνέχιζε την πολιτική της ευμενούς ουδετερότητας προς την Αντάντ. Μάλιστα, ο υπουργός Εξωτερικών Ζωγράφος τους

πρότεινε τη συνεργασία της Ελλάδας. Αυτοί αποδέχτηκαν την πρόταση προσφέροντας εδαφικές παραχωρήσεις στη Μικρά Ασία, τις οποίες είχαν ήδη προτείνει. Οι διαπραγματεύσεις, ωστόσο, δεν απέδωσαν ουσιαστικά αποτελέσματα, καθώς η ελληνική πλευρά απαίτησε την εγγύηση της εδαφικής της ακεραιότητας, αλλά επέμεινε και σε άλλους όρους, όπως η διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως βασικός σκοπός του πολέμου.

Αργότερα, οι Σύμμαχοι αποδέχτηκαν πρόταση του Ζωγράφου για συνεργασία του ελληνικού στόλου, η κυβέρνηση Γούναρη, ωστόσο, αποκήρυξε τις δηλώσεις του υπουργού. Μετά από αυτό, η Αντάντ θεώρησε τις διαπραγματεύσεις για την έξοδο της χώρας στον πόλεμο ανειλικρινείς, ενώ ταυτόχρονα επιβεβαιώθηκαν οι υποψίες πως η ελληνική κυβέρνηση εξυπηρετεί τη γερμανική διπλωματία (Παπαδημητρίου, 1991, σελ.55).

Πράγματι, ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1914, ο Κωνσταντίνος διαβεβαίωνε τον αυτοκράτορα της Γερμανίας πως λόγω της θαλάσσιας δύναμης της Αγγλίας ήταν αδύνατον να ταχθεί στο πλευρό της Γερμανίας και γι' αυτό θα κρατήσει τη χώρα ουδέτερη. Ο αυτοκράτορας αποδέχθηκε τη θέση αυτή με δυσκολία (Ριζάς, 2019, σελ. 49). Βέβαια, η ουδετερότητα ήταν προς όφελος της Γερμανίας, καθώς η συμμαχία με την Ελλάδα θα την επιβάρυνε με την υποχρέωση του χερσαίου εφοδιασμού και της διαιτησίας ανάμεσα στην Ελλάδα και τους άλλους συμμάχους. Εξάλλου, ο Κωνσταντίνος φρόντιζε να έχει μυστικές συνεννοήσεις με το Βερολίνο και να διοχετεύει σε αυτούς ελληνικά κρατικά απόρρητα (Μαυρογορδάτος, 2015, σελ.37).

Κεφάλαιο 3 : Η ρήξη του 1915-σημαντικά γεγονότα

1) Το τηλεγράφημα του σερ Έντουαρντ Γκρέι

Το μικρασιατικό ζήτημα θεωρείται βασικός λόγος για τον οποίο η Ελλάδα ενεπλάκη διπλωματικά στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Κατά τη διάρκεια του 1914, πάνω από εκατό χιλιάδες Μικρασιάτες και Θράκες πρόσφυγες είχαν πλημμυρίσει την Ελλάδα και οι πιέσεις σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο προς την κυβέρνηση Βενιζέλου προκειμένου οι πρόσφυγες να επιστρέψουν στις εστίες τους διαρκώς εντεινόνταν. Εξαιτίας των πιέσεων αυτών ο Βενιζέλος ξεπέρασε τους δισταγμούς του και δέχτηκε η Ελλάδα να ταχθεί στο πλευρό των δυνάμεων της Αντάντ με επαχθείς όρους, μεταφέροντας το ελληνικό αίτημα στον Βρετανό πρεσβευτή στην Αθήνα Έλιοτ, την παραμονή των Χριστουγέννων του 1914.

Στις 10/23 Ιανουαρίου του 1915 η Αντάντ έδωσε την απάντησή της με το τηλεγράφημα του Βρετανού Υπουργού Εξωτερικών, σερ Έντουαρντ Γκρέι, προς τον Έλληνα πρωθυπουργό. Σύμφωνα με το τηλεγράφημα αυτό, η Αντάντ ήταν διατεθειμένη να προχωρήσει σε εδαφικές παραχωρήσεις στα παράλια της Μικράς Ασίας σε περίπτωση που η Ελλάδα συμμετείχε στον πόλεμο και τασσόταν στο πλευρό της Σερβίας. Παράλληλα, η Αγγλία ζητούσε από την Ελλάδα να διαβεβαιώσει τη Βουλγαρία ότι θα λάβει σημαντικές εδαφικές παραχωρήσεις στη Μακεδονία, με τον όρο η Βουλγαρία να πολεμήσει κατά της Τουρκίας ή να τηρήσει ουδέτερη και «μη κακόβουλη στάση» απέναντι στις δυνάμεις της Αντάντ.

Οι όροι της συμμαχίας που επεδίωκε να επιβάλει η Αγγλία μέσω του τηλεγραφήματος ήταν αναμφίβολα βαρύτατοι. Μάλιστα, ο ίδιος ο Γκρέι εξουσιοδότησε τον πρεσβευτή του στην Αθήνα Έλιοτ να μεταφέρει στον Βενιζέλο πως η θυσία ελληνικών εδαφών για την επίτευξη ενός κοινού σκοπού θα ανήκε στην Ελλάδα αποκλειστικά. Η απαίτηση αυτή των Άγγλων προκάλεσε στην Ελλάδα πολιτικό σάλο και έδωσε την αφορμή για το ξέσπασμα του Εθνικού Διχασμού.

Ο Βενιζέλος, από την πλευρά του και παρά τα εμπόδια, υπέβαλε την ίδια μέρα εμπιστευτικό υπόμνημα στον Βασιλιά στο οποίο πρότεινε την παραχώρηση της Καβάλας, της Δράμας, της Χρυσούπολης και όλης της Κεντρικής Μακεδονίας στη Βουλγαρία, με αντάλλαγμα μεγάλες εδαφικές παραχωρήσεις στη δυτική Μικρά Ασία. Χρησιμοποιούσε, δε, ως επιχείρημα και σε επόμενα δύο υπομνήματα τα οποία υπέβαλε, πως η «θυσία» αυτή θα χάριζε στην Ελλάδα μετά τον πόλεμο μία πολύ μεγαλύτερη

εδαφική έκταση από αυτή που θα παραχωρούνταν, ενώ η «θυσία» της Ανατολικής Μακεδονίας θα διέσωζε τον Ελληνισμό που διαβιούσε ακόμη στην Τουρκία.

Μετά την πρόταση του Βενιζέλου, το Επιτελείο και ο επικεφαλής του Μεταξάς απάντησαν με τρία εκτενή ανθυπομνήματα, μέσα από τα οποία εκφραζόταν η άποψη πως μία ελληνική εκστρατεία στη Μικρά Ασία θα αποδυνάμωνε την Ελλάδα απέναντι σε μια ενδεχόμενη επίθεση των Βούλγαρων ή και των Σέρβων από τον βορρά, ενώ θα την εξανάγκαζε να διεξαγάγει ταυτόχρονα αγώνα σε Ευρώπη και Ασία.

Έτσι, στην αυγή του 1915, η Ελλάδα είχε ήδη εμπλακεί στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο υπό τους χειρότερους οιωνούς και φαινόταν πως η χώρα για να καταφέρει να πετύχει τους εθνικούς της στόχους και να σταθεί όρθια μέσα στον κυκλώνα του πολέμου έπρεπε να αξιολογήσει τις προθέσεις του διεθνούς παράγοντα και να πετύχει τον συγκερασμό τους με τα δικά της συμφέροντα (Πλουμίδης, 2022, σελ.121-123).

2) Η εκστρατεία στα Δαρδανέλλια και η ρήξη Βενιζέλου-Κωνσταντίνου

Τον Νοέμβριο του 1914 η Τουρκία εισήλθε στον πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων. Αυτή, όμως, δεν ήταν η μοναδική αφορμή για τη συμμετοχή και της Ελλάδας στην παγκόσμια σύρραξη με τις δυνάμεις της Αντάντ. Η πρόταση των Αγγλογάλλων στα στρατιωτικά και ναυτικά αγήματα να προσβάλουν τα Δαρδανέλλια τον Φεβρουάριο του 1915 παρείχε στην χώρα την ευκαιρία που αναζητούσε για συμμετοχή στον πόλεμο (Σβολόπουλος, 2002, σελ. 116-122).

Τότε επήλθε και η ανοιχτή ρήξη του Βενιζέλου με τον Κωνσταντίνο, η οποία βρήκε τον Έλληνα πρωθυπουργό απροετοίμαστο. Και αυτό γιατί μέχρι τότε ο Βενιζέλος υπολόγιζε πως θα κατάφερνε να πείσει ή έστω να παρασύρει τον Κωνσταντίνο στη λήψη της απόφασης για είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο, όπως είχε συμβεί τον Ιανουάριο του ίδιου χρόνου. Τότε η Αγγλία, όπως προαναφέρθηκε, είχε υποσχεθεί στην Ελλάδα εδαφικά ανταλλάγματα, αν η χώρα βοηθούσε τη Σερβία. Ο Βενιζέλος συμφώνησε με την πρόταση αυτή με την προϋπόθεση, βέβαια, να συμπράξει και η Ρουμανία και ίσως και η Βουλγαρία, προσφέροντας από την πλευρά του εδαφικά ανταλλάγματα στη Μακεδονία, και επέμενε στην πρότασή του.

Ο Κωνσταντίνος φάνηκε αρχικά να συμφωνεί με τον Βενιζέλο. Καθώς, όμως, η Βουλγαρία αποδείχθηκε πως ήταν «δεμένη στο άρμα» των Κεντρικών Δυνάμεων, ο Έλληνας πρωθυπουργός αναγκάστηκε να δώσει αρνητική απάντηση στην Αντάντ.

Ωστόσο, αν η Ελλάδα συμμετείχε στη συγκεκριμένη εκστρατεία θα είχε, σύμφωνα με τη βενιζελική πλευρά, λόγο στη ρύθμιση του καθεστώτος των Στενών και του ζητήματος της Κωνσταντινούπολης, ενώ θα εξασφάλιζε και εδαφικά ανταλλάγματα στη Μικρά Ασία, τα οποία οι δυνάμεις της Αντάντ είχαν ήδη υποσχεθεί στον Βενιζέλο. Ο Κωνσταντίνος, από την πλευρά του, γοητεύτηκε από την προοπτική εισόδου του ελληνικού στρατού στην Κωνσταντινούπολη με τον ίδιο επικεφαλής στρατηγό. Ο Βενιζέλος ήταν πεπεισμένος ότι ο στόχος του θα μπορούσε πλέον να επιτευχθεί και η Ελλάδα να εισέλθει πια στον πόλεμο ως σύμμαχος της Αντάντ (Μαυρογορδάτος, 2015, σελ.40-43).

Το Επιτελείο, όμως, και ο επικεφαλής του Μεταξάς, παρά την υιοθέτηση του σχεδίου από το υπουργικό συμβούλιο και τη θερμή εισήγηση του Βενιζέλου, απέρριψε τελικά την πρόταση. Πίστευε πως οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις έπρεπε να προσανατολιστούν στην αντιμετώπιση της σλαβικής απειλής και στη διατήρηση της ουδετερότητας. Ο Βασιλιάς φυσικά συμφώνησε με αυτή την προοπτική προκαλώντας την αντίδραση του Βενιζέλου (Σβολόπουλος, 2002, σελ. 116-122).

Ο Μεταξάς, μόλις ενημερώθηκε για το σχέδιο του Βενιζέλου υπέβαλε αμέσως την παραίτησή του μαζί με την αίτηση της αποστρατείας του, καθώς και ένα υπόμνημα στο οποίο εξηγούσε αναλυτικά τους λόγους για τους οποίους διαφωνούσε με τη συγκεκριμένη πρόταση. Ο Βενιζέλος, στην περίπτωση αυτή, πλήρωνε το τίμημα μιας μακροχρόνιας θεσμικής ανωμαλίας που επικρατούσε στην χώρα σύμφωνα με την οποία το Επιτελείο αποτελούσε αυτόνομη εξουσία και σχεδόν ισότιμη με την κυβέρνηση, ενώ ο Βασιλιάς στην περίπτωση αυτή είχε τον ρόλο του διαιτητή (Μαυρογορδάτος, 2015, σελ.43-44).

Ο Βενιζέλος, νωρίτερα, για αντιμετωπίσει την αντίδραση του Επιτελείου ζήτησε να συγκληθεί Συμβούλιο του Στέμματος. Στο πρώτο συμβούλιο μόνο ο Θεοτόκης ήταν αντίθετος με το σχέδιο του Βενιζέλου για συμμετοχή στην επιχείρηση των Δαρδανελλίων με μία μεραρχία. Στο δεύτερο συμβούλιο τα επιχειρήματα του Επιτελείου τέθηκαν κατά μέρος (Παπαδημητρίου, 1991, σελ.45). Εκεί, ο Βενιζέλος τροποποίησε το αρχικό του σχέδιο προκειμένου να κάμψει τους δισταγμούς. Θα συμμετείχε στην επιχείρηση με μία επιπλέον μεραρχία, ενώ, παράλληλα με την προσπάθεια απόκρουσης ενδεχόμενης βουλγαρικής επίθεσης, θα σκλήρυνε τη στάση του.

Παρά τις όποιες προσπάθειες από την πλευρά του Έλληνα πρωθυπουργού, η συμμετοχή στα Δαρδανέλλια δεν εγκρίθηκε, ο Βενιζέλος υπέβαλε την παραίτησή του και αυτή έγινε αμέσως αποδεκτή.

Τελικά, η αποτυχία των αποβατικών δυνάμεων της Αντάντ στην Καλλίπολη δικαίωσε τους αντιπάλους του Βενιζέλου. Βέβαια, ο ίδιος δικαιολόγησε την αποτυχία υποστηρίζοντας πως η ελληνική συμμετοχή θα μπορούσε να εξασφαλίσει την επιτυχία της προσπάθειας και θα μείωνε ταυτόχρονα τη διάρκεια του πολέμου (Μαυρογορδάτος, 2015, σελ. 48-51).

3) Από την πρωθυπουργοποίηση του Γούναρη μέχρι τις εκλογές του Δεκεμβρίου: τα γεγονότα και η ερμηνεία τους

Η αδιαλλαξία του Βενιζέλου στις σχέσεις του με τον Κωνσταντίνο ακύρωσε τη λύση Ζαΐμη που είχε προτείνει ο ίδιος και οδήγησε σε μία δυσμενή γι' αυτόν εξέλιξη, την πρωθυπουργοποίηση του Γούναρη στις 24 Φεβρουαρίου. Ο Κωνσταντίνος χρήζοντας αρχηγό του Αντιβενιζελισμού τον Γούναρη κατέστησε τον Εθνικό Διχασμό οριστική και αμετάκλητη ιστορική σύγκρουση. Ο Γούναρης με σχεδιασμένες κινήσεις προσπάθησε να κάνει το χάσμα ανάμεσα στους δύο άντρες αγεφύρωτο, ενώ δεν είχε κανέναν ενδοιασμό να ασκήσει βία, κρατική και παρακρατική, κατά των πολιτικών του αντιπάλων (Μαυρογορδάτος, 2015, σελ. 51-54).

Επιπρόσθετα, λίγο αργότερα, την 1η Απριλίου, η κυβέρνηση Γούναρη έθεσε στους Συμμάχους ορισμένους όρους προκειμένου να εξασφαλιστεί η εδαφική ακεραιότητα και μία στρατιωτική συμφωνία διαρκείας. Η εγγύηση αυτή για την εδαφική ακεραιότητα που επιζητούσε να εξασφαλίσει η κυβέρνηση Γούναρη δεν ήταν εφικτό να εξασφαλιστεί, καθώς οι Σύμμαχοι δεν επιθυμούσαν να ψυχράνουν τις σχέσεις τους με την Βουλγαρία, για την οποία ήλπιζαν ότι θα κατάφερναν να την πάρουν με το μέρος τους ακόμη και στις παραμονές της βουλγαρικής επιστράτευσης τον Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου (Παπαδημητρίου, 1991, σελ. 56).

Μετά την αποχώρηση του Βενιζέλου από την πολιτική σκηνή και τη διάλυση της Βουλής στις 18 Απριλίου, προκηρύχθηκαν εκλογές. Στις εκλογές του Μαΐου (31/5), οι Φιλελεύθεροι κατάφεραν να συγκεντρώσουν μεγάλη πλειοψηφία.

Οι αντιβενιζελικοί, από την πλευρά τους, στηρίχθηκαν πριν τη διεξαγωγή εκλογών στον έλεγχο του κρατικού μηχανισμού, αλλά και στη γερμανική χρηματοδότηση που είχαν καταφέρει να εξασφαλίσουν. Ταυτόχρονα, εκμεταλλεύτηκαν ακόμη και την ασθένεια

του Κωνσταντίνου από τα τέλη Απριλίου. Οι αντίπαλοι του Βενιζέλου φαίνονταν, λοιπόν, απρόθυμοι να παραδώσουν έτσι απλά την εξουσία στους βενιζελικούς.

Τελικά, παρά τις εσωτερικές διεργασίες, στις 10 Αυγούστου ορκίστηκε η νέα κυβέρνηση, στην οποία ο Παναγιώτης Δαγκλής ανέλαβε το υπουργείο Στρατιωτικών. Οι σχέσεις του Βασιλιά με τον Πρωθυπουργό χαρακτηρίζονταν πλέον από αμοιβαία καχυποψία, αλλά και ανειλικρίνεια, αφού ο Κωνσταντίνος βρισκόταν σε διαρκή επαφή με το Βερολίνο.

Επιπρόσθετα, η επικείμενη επίθεση της Βουλγαρίας κατά της Σερβίας δημιούργησε, στις αρχές Σεπτεμβρίου, νέα δεδομένα για τις εσωτερικές πολιτικές υποθέσεις (Μαυρογορδάτος, 2015, σελ. 58-62).

Γενικότερα, μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1915, βασικός στόχος της Αντάντ στον χώρο των Βαλκανίων ήταν να πάρει με το μέρος των δυνάμεων της τη Βουλγαρία ή έστω να πετύχει τον κατευνασμό της ώστε να παραμείνει ουδέτερη. Η Ελλάδα βρισκόταν στην τρίτη θέση στη βαλκανική πολιτική της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας. Οι Δυνάμεις το μόνο αντάλλαγμα που δύνανται να προσφέρουν στην Ελλάδα, εφόσον η Τουρκία εισερχόταν στον πόλεμο, ήταν, όπως έχει ήδη αναφερθεί η Σμύρνη και η ενδοχώρα της. Βέβαια, ακόμη και αυτές οι παραχωρήσεις ήταν επίφοβο να εκτέσουν, εφόσον στο προσκήνιο εμφανίστηκε η Ιταλία, η οποία είχε επίσης απαιτήσεις από τους Συμμάχους. Για τον λόγο αυτό, η Ελλάδα όφειλε να μην επιδείξει ολιγωρία, καθώς σε μία τέτοια περίπτωση η δυτική Μικρά Ασία θα βρισκόταν στα χέρια των Ιταλών (Πλουμίδης, 2022, σελ. 120-126).

Στο πλαίσιο αυτό, ο Βενιζέλος, στις 8 Σεπτεμβρίου, προκειμένου να εφαρμόσει την ελληνοσερβική συνθήκη, πρότεινε στην Αντάντ την αποστολή στρατευμάτων για την ενίσχυση της Σερβίας μέσω της Θεσσαλονίκης. Ωστόσο, με την πρόσκληση αυτή των στρατευμάτων, ο Βενιζέλος δημιουργούσε ένα τετελεσμένο γεγονός υψίστης σημασίας. Τελικά, η απόφαση των Αγγλογάλλων στη Θεσσαλονίκη πραγματοποιήθηκε, ενώ ο Έλληνας πρωθυπουργός υπολόγιζε πως τα συμμαχικά στρατεύματα θα οδηγούσαν την Ελλάδα στον πόλεμο και θα έπειθαν τον Κωνσταντίνο.

Παρόλα αυτά, η κήρυξη της γενικής επιστράτευσης στις 10 Σεπτεμβρίου αποδείχτηκε παγίδευση του Βενιζέλου από τον Κωνσταντίνο και οι δύο άντρες διαφώνησαν άλλη μία φορά ριζικά. Ο Βενιζέλος επιθυμούσε την εφαρμογή της ελληνοσερβικής συνθήκης, ενώ ο Κωνσταντίνος έβλεπε την επιστράτευση ως αμυντικό μέτρο. Έτσι, ο Βενιζέλος αποφάσισε να παραιτηθεί, ο Κωνσταντίνος, ωστόσο, τον απέτρεψε φοβούμενος την καθυστέρηση της επιστράτευσης, η οποία ήλπιζε πως θα απέτρεπε τη Βουλγαρία από

το να επιτεθεί στη Σερβία. Τελικά, ο Βενιζέλος, που μετάνιωσε αρχικά για το ότι δεν επέμεινε εντονότερα στην παραίτησή του, αφού η κωνσταντινική προπαγάνδα βρήκε αφορμή να τον κατηγορήσει για την μάταιη επιστράτευση και περιόρισε έτσι τη δημοτικότητά του, παραιτήθηκε λίγο αργότερα καθώς πίστευε πως η πρόκληση ενός εμφυλίου πόλεμου υπό τέτοιες συνθήκες θα ωφελούσε μόνο τη Βουλγαρία.

Η κυβέρνηση Ζαΐμη, που συγκροτήθηκε αργότερα, αρνήθηκε τελικά να βοηθήσει τη Σερβία στις 29 Σεπτεμβρίου, την παραμονή της βουλγαρικής επίθεσης, ενώ ο μετριοπαθής αρχηγός της κυβέρνησης ήταν αντίθετος με τη διάλυση της Βουλής. Εν τέλει, μετά από υπόδειξη του Γούναρη, ο Ζαΐμης αντικαταστάθηκε από τον Στέφανο Σκουλούδη, η Βουλή διαλύθηκε και προκηρύχθηκαν εκλογές για τις 6 Δεκεμβρίου, από τις οποίες οι Φιλελεύθεροι αποφάσισαν να απέχουν. Την απόφαση αυτή για την αποχή τους ο Βενιζέλος τη δικαιολόγησε μέσα από το διάγγελμα του στο οποίο μιλούσε μεταξύ άλλων, και για «εξάρθρωση του πολιτεύματος». Το κωνσταντινικό καθεστώς θεώρησε, από την πλευρά του, το διάγγελμα στασιαστικό. Παρά τις μεθοδεύσεις και τις πιέσεις από την πλευρά της κυβέρνησης, το αποτέλεσμα των εκλογών δικαίωσε στο τέλος τους Φιλελεύθερους και την απόφαση της αποχής τους (Μαυρογορδάτος, 2015, σελ. 58-79).

Με καθεμιά από τις δύο παρατάξεις να προσπαθεί να επιτύχει την αποκλειστικότητα στην εκπροσώπηση του εθνικού συμφέροντος και αποδίδοντας τον χαρακτηρισμό του «προδότη» στους αντιπάλους της, η θέση της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο αποδείχτηκε μία ιδιαίτερα οδυνηρή υπόθεση (Κωστής, 2015, σελ. 557-558).

Κεφάλαιο 4: Τα γεγονότα του 1916 και ο διεθνής παράγοντας

1) Η κυβέρνηση Σκουλούδη

Στις 27 Ιανουαρίου 1916, η κυβέρνηση Σκουλούδη έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης από μία μονόπλευρη Βουλή λόγω της αποχής του κόμματος των Φιλελευθέρων από τις εκλογές που είχαν προκηρυχθεί στις 6 Δεκεμβρίου 1915. Οι Φιλελεύθεροι είχαν αποφασίσει να απέχουν, καθώς θεώρησαν αντισυνταγματική τη δεύτερη διάλυση της Βουλής εξαιτίας της διαφωνίας του Στέμματος με την εξωτερική πολιτική που είχε επιλέξει η πλειοψηφία. Έτσι, ο σχεδόν ογδοντάχρονος Στέφανος Σκουλούδης αντικατέστησε τον Ζαΐμη, μετά από υπόδειξη του Γούναρη και η κυβέρνηση του απέκτησε την προσωινία «κυβέρνηση γερόντων».

Ο Σκουλούδης, όμως, γρήγορα κατάφερε να εξαγριώσει τις Δυνάμεις της Αντάντ με τους υπαινιγμούς του ότι θα εφαρμόζε τη Σύμβαση της Χάγης και θα αφοπλίζε τους Σέρβους και τους Αγγλογάλλους που θα βρίσκονταν σε ελληνικό έδαφος (Μαυρογορδάτος, 2016, σελ.76, 79-80).

Αν και ο νέος Έλληνας πρωθυπουργός είχε αρχικά επαναβεβαιώσει την ευμενή ουδετερότητα και τις φιλικές διαθέσεις του απέναντι στις Δυνάμεις τελικά αυτό αποδεικνυόταν πράξη χωρίς πολιτικό αντίκρισμα. Μάλιστα, η προαναφερθείσα επίκληση του κατοχυρωμένου δικαιώματος από τη Σύμβαση της Χάγης κατέληξε στην απόφαση τελικά των Συμμάχων να επιβάλουν την ελεύθερη διακίνησή τους στα εδάφη της Ελλάδας. Από την πλευρά της, η ελληνική κυβέρνηση αναγκάστηκε να αποδεχτεί τις αξιώσεις των Συμμάχων, οι οποίες εμπεριέχονταν σε μία κοινή της διακοίνωση και οι οποίες χαρακτηρίζονταν αυθαίρετες. Πιο συγκεκριμένα, απαιτούσαν την επάνοδο των αγγλογαλλικών στρατευμάτων στο ελληνικό έδαφος, καθώς και την ελεύθερη χρήση σιδηροδρόμων, οδών και του λιμένα της Θεσσαλονίκης. Αν και η Αθήνα αναγκάστηκε να συμφωνήσει με τα παραπάνω, οι προστριβές με τους Συμμάχους δεν αποφεύχθηκαν και πάλι (Σβολόπουλος, 2002, σελ. 122-123).

Έτσι, παρά τις διαμαρτυρίες του Σκουλούδη, η Αντάντ θα καταλάβει τελικά την Κέρκυρα τον Ιανουάριο, ώστε να καταφύγει εκεί ο Βασιλιάς, η κυβέρνηση και ο στρατός της Σερβίας, τον οποίο αρνήθηκε να μεταφέρει στο Μακεδονικό Μέτωπο με τον ελληνικό σιδηρόδρομο. Παράλληλα, το κωνσταντινικό καθεστώς βρισκόταν σε διαρκή μυστική συνεννόηση με το Βερολίνο και είχε προχωρήσει στη σύναψη μυστικών δανείων με τη Γερμανία. Κατάληξη αυτής της γερμανόφιλης πολιτικής

υπήρξε η προσυμφωνημένη από τον Σκουλούδη παράδοση του οχυρού Ρούπελ στους Βούλγαρους, στις 13 Μαΐου 1916, για την οποία θα γίνει αναλυτικά λόγος παρακάτω. Η αντίδραση της Αντάντ στο γεγονός αυτό υπήρξε η κατάληψη της Θάσου, η κήρυξη στρατιωτικού νόμου στη Θεσσαλονίκη και η επιβολή μερικού ναυτικού αποκλεισμού στην Παλαιά Ελλάδα.

Όλες αυτές οι παρεμβάσεις και οι παραβιάσεις της ελληνικής κυριαρχίας από την Αντάντ δεν είχαν βασικό στόχο την προστασία των συμφερόντων της και κυρίως των στρατευμάτων της στο Μακεδονικό μέτωπο, αλλά κυρίως στόχευαν στην προστασία των Φιλελευθέρων που ήταν και οι υποστηρικτές της στον ελλαδικό χώρο (Μαυρογορδάτος, 2015, σελ. 79-82).

2) Το οχυρό Ρούπελ και οι συνέπειες της παράδοσής του

Οι Πρεσβευτές της Γερμανίας και της Βουλγαρίας ενημέρωσαν την ελληνική πλευρά πως το οχυρό Ρούπελ έπρεπε να καταληφθεί για στρατηγικούς και μόνο λόγους. Ο Πρωθυπουργός Σκουλούδης δεν εξέφρασε αντιρρήσεις, ενώ παράλληλα απέκρυψε το περιεχόμενο της συγκεκριμένης διακοίνωσης από τον Κωνσταντίνο και τον Επιτελάρχη Δουσμάνη.

Όταν φάνηκαν στο Ρούπελ τα πρώτα στρατεύματα, αρχικά, ο διοικητής Μαυρουδής διέταξε τους στρατιώτες του να ανοίξουν πυρ, κίνηση που αιφνιδίασε τους Βούλγαρους, καθώς ανέμεναν την άνευ αντίστασης παράδοση του οχυρού. Τελικά, στην Αθήνα, ο Σκουλούδης, ο Υπουργός Στρατιωτικών Γιαννακίτσας και ο Ι. Μεταξάς αποφάσισαν επίσημα την παράδοση, οι στρατιώτες αναγκάστηκαν να εφαρμόσουν την απόφαση, ενώ ο Πρωθυπουργός για τυπικούς λόγους εξέφρασε ήπιες διαμαρτυρίες.

Η παράδοση του οχυρού τον Μάιο του 1916 παρουσιάστηκε από τις ελληνικές αρχές ως η μόνη λύση προκειμένου να εξασφαλιστεί η τήρηση της ουδετερότητας και να απελευθερωθεί η Θεσσαλονίκη από τις δυνάμεις της Αντάντ, οι παρέμεναν εκεί στάσιμες. Φάνηκε, επομένως, πως η εμμονή του Παλατιού, της αντιβενιζελικής πολιτικής και των στρατιωτικών αρχών στην πολιτική της ουδετερότητας με κάθε κόστος οδήγησε τελικά σε απερίσκεπτες ενέργειες. Η ενέργεια αυτή, αν και προδοτική, είναι σωστότερο να θεωρηθεί απότοκη του πολιτικού σκηνικού που επικρατούσε λόγω του Διχασμού και του ακραίου διπολισμού που ταλαιπωρούσε τη χώρα τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο ([Η παράδοση του οχυρού Ρούπελ το 1916 και τα περί αυτής διπλωματικά γεγονότα | OffLine Post](#)). Ταυτόχρονα η άλωση του οχυρού είχε

στρατηγική, αλλά και συμβολική σημασία, καθώς επιτελέστηκε από την 7η μεραρχία της Ρίλας που εισήλθε στη Θεσσαλονίκη το 1912.

Το γεγονός αυτό αιφνιδίασε και την Αντάντ, ενώ η στρατιά της Ανατολής, την ώρα που ήταν έτοιμη να επιτεθεί, βρέθηκε ξαφνικά να αμύνεται. Τελικά, πραγματοποίησε τη σχεδιαζόμενη επίθεσή της στις 8 Αυγούστου, οπότε και τα τμήματα των Βούλγαρων αντιμετώπιστηκαν με επιτυχία και απωθήθηκαν. Έτσι, η ηρεμία στο Μακεδονικό επικράτησε μέχρι το καλοκαίρι του 1916. Ωστόσο, η ηρεμία αυτή έδωσε στους Βούλγαρους τον χρόνο που χρειαζόνταν προκειμένου να οχυρώσουν τα νότια σύνορά τους μετά από υποδείξεις Γερμανών μηχανικών (Πλουμίδης, 2022, σελ.151-155).

Η κατάληψη του Ρούπελ ανέδειξε με τρόπο εναργή το αδιέξοδο της πολιτικής που εφάρμοζε μέχρι τότε ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος. Οι Γερμανοί είχαν αξιολογήσει ως απειλητική την προώθηση των γαλλικών στρατευμάτων στη μεθόριο της Σερβίας και της Βουλγαρίας και για τον λόγο αυτό ειδοποίησαν την ελληνική κυβέρνηση ότι επρόκειτο να καταλάβουν το Ρούπελ για λόγους επιχειρησιακής ασφάλειας. Ο Βασιλιάς και η κυβέρνηση αποδέχτηκαν τη γερμανική αυτή κίνηση και αυτό προκάλεσε νέα όξυνση στις σχέσεις με την Αντάντ, η οποία εξέλαβε το γεγονός ως παραβίαση της ελληνικής ουδετερότητας.

Επομένως, για την Αντάντ επρόκειτο για μία «τεχνική» στην ουσία ουδετερότητα, αφού η Αθήνα είχε ήδη συντονίσει την πολιτική της με τις Κεντρικές Δυνάμεις. Μετά από αυτό, η Αντάντ ενέτεινε τις πιέσεις της και αποφάσισε να χρησιμοποιήσει μέσα, πέραν της διπλωματίας, αλλά και να εφαρμόσει αργότερα διάφορες ανορθόδοξες πρακτικές (Ριζάς, 2019, σελ. 75).

Ο Βενιζέλος, αν και αρχικά παρέμεινε προσκολλημένος στην αρχική του απόφαση να αποφύγει την εμφύλια σύρραξη, μετά την παράδοση του οχυρού Ρούπελ συνταράχτηκε και εγκατέλειψε την μέχρι τότε αδράνειά του. Μάλιστα, λίγο αργότερα παρουσίασε στους πρεσβευτές της Αγγλίας και της Γαλλίας το σχέδιό του, το οποίο περιλάμβανε τον σχηματισμό Προσωρινής Κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη με επικράτεια τις Νέες Χώρες (Μακεδονία, Ήπειρο και νησιά Αιγαίου), αλλά και τη συγκρότηση στρατού, η οποία θα πολεμούσε στο πλευρό της Αντάντ. Δήλωνε, επιπλέον, πως θα εφάρμοζε το σχέδιο του μόνο αν εξασφάλιζε τη συγκατάβαση της Γαλλίας και της Αγγλίας. Η Αγγλία, εν τέλει, αρνήθηκε και το σχέδιο ματαιώθηκε (Μαυρογορδάτος, 2015, σελ. 82-83).

Ως προς την ερμηνεία του γεγονότος από τον διεθνή και εγχώριο Τύπο, οι γερμανικές εφημερίδες το χαρακτήρισαν όχι ως επιθετική ενέργεια των Βουλγάρων, αλλά ως συνέπεια της στρατιωτικής παρουσίας των Συμμάχων στα Βαλκάνια, ενώ απέδωσαν

την ευθύνη στον Βενιζέλο, ο οποίος είχε καλέσει τους Αγγλογάλλους στη Θεσσαλονίκη. Ο αντιβενιζελικός τύπος, από την πλευρά του, εξέφραζε την ανησυχία του για τις συνέπειες που θα είχε στο εσωτερικό η παράδοση του οχυρού, καθώς έθετε σε κίνδυνο την κατάσταση που είχε ήδη διαμορφωθεί ως προς το εξωτερικό ζήτημα. Η αντίδραση της κοινής γνώμης στην προέλαση των Βουλγάρων που θα ακολουθούσε θα μπορούσε να οδηγήσει τη χώρα σε πόλεμο εναντίον αυτών και των συμμάχων τους (Παπαδημητρίου, 1991, σελ. 100-110).

3) Η συμμαχική διακοίνωση της 8ης Ιουνίου

Μετά την παράδοση του Ρούπελ, ακολούθησαν επιθέσεις στα γραφεία εφημερίδων θετικά προσκείμενων στον Βενιζέλο, καθώς και διαδήλωση στη βρετανική πρεσβεία. Μετά από όλα αυτά, οι πρεσβευτές της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας, εξέδωσαν κοινή διακοίνωση για την επίτευξη της λύσης του «ελληνικού προβλήματος». Σύμφωνα με τη διακοίνωση αυτή, απαιτούσαν από τον Κωνσταντίνο γενική αποστράτευση, την αντικατάσταση της κυβέρνησης Σκουλούδη, την αντικατάσταση ορισμένων από τους υπεύθυνους της αστυνομίας, διάλυση της Βουλής και εκλογές.

Ο Κωνσταντίνος, ακολουθώντας τη συμβουλή του Στρέιτ, αντικατέστησε την κυβέρνηση Σκουλούδη με μία άχρωμη κυβέρνηση υπό την ηγεσία του Ζαΐμη, η οποία φάνηκε εξ αρχής πρόθυμη να αποδεχτεί όλες τις αξιώσεις της Αντάντ. Από τις αξιώσεις αυτές, οι τρεις πρώτες σχετίζονταν με την ασφάλεια των στρατευμάτων της Αντάντ, οι επόμενες δύο, όμως, αποτελούσαν ξεκάθαρη επέμβαση στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας. Βέβαια, οι Φιλελεύθεροι από την πλευρά τους δικαιολόγησαν την ξένη επέμβαση. Επιπρόσθετα, η γενική αποστράτευση που επιβλήθηκε στέρησε από τον Κωνσταντίνο έναν πειθαρχημένο στρατό. Του έδωσε, εντούτοις, την ευκαιρία να αποκτήσει έναν ιδιωτικό και ανεξέλεγκτο στρατό, τους Επίστρατους, για τους οποίους θα γίνει εκτενής αναφορά σε επόμενο κεφάλαιο. Τα 200.000 περίπου μέλη των Επίστρατων, με ανάμειξη του Επιτελείου και του Μεταξά και με επικεφαλής τον Πανελλήνιο Σύνδεσμο Εφέδρων, εξαπλώθηκαν σε όλη σχεδόν την Ελλάδα, εκτός από τις περιοχές που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο της Αντάντ, ενώ οι Φιλελεύθεροι μπορούσαν να αντιδράσουν μόνο στα αστικά κέντρα. Αντίστοιχα, ίδρυσαν και αυτοί τον Ιούλιο τον Εθνικό Σύνδεσμο Ελλήνων Επίστρατων με σημαντική παρουσία στην Αθήνα και τον Πειραιά (Μαυρογορδάτος, 2015, σελ. 83-86).

4) Τα γεγονότα του καλοκαιριού του 1916 και άλλες εξελίξεις μέχρι τα Νοεμβριανά

Η ανάπαυλα που κυριαρχούσε στα μέσα του καλοκαιριού διακόπηκε όταν οι Γερμανοί μαζί με τους Βούλγαρους πραγματοποίησαν επίθεση στη Μακεδονία και αιφνιδίασαν τους Συμμάχους. Αν και ο στρατηγός Σαράιγ κατάφερε να αναχαιτίσει την επίθεση, η ανατολική Μακεδονία περιήλθε τελικά στους Βούλγαρους. Οι εξελίξεις αυτές επηρέασαν σημαντικά τα εσωτερικά ζητήματα της Ελλάδας, αν και η Ρουμανία εισήλθε στον πόλεμο στο πλευρό των Συμμάχων.

Παρά την περιορισμένη ένταση της γερμανοβουλγαρικής επίθεσης και της αναξιοπιστίας των Γερμανών, ο Κωνσταντίνος και οι σύμβουλοί του εξακολουθούσαν να στηρίζουν τις ελπίδες τους σε αυτούς.

Οι εξελίξεις στη Μακεδονία είχαν ως αποτέλεσμα αντίποινα από την πλευρά των Συμμάχων. Αν και ο Κωνσταντίνος προσπαθώντας να κατευνάσει τους Συμμάχους απομάκρυνε από το Επιτελείο τον Μεταξά και αντικατέστησε τον γερμανόφιλο αρχηγό του Δουσμάνη, παρόλα αυτά οι Σύμμαχοι ήταν αποφασισμένοι και για πιο δραστικά μέτρα. Ο Βενιζέλος φαινόταν πια έτοιμος για επαναστατικές λύσεις, ενώ οι αρχικοί του δισταγμοί ξεπεράστηκαν με την εκδήλωση του κινήματος της Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη, στις 16 Αυγούστου (ΙΕΕ, τομ. 34, σελ. 36-37). Το κίνημα αυτό μιας οργάνωσης συγκροτημένης ήδη από τον Δεκέμβριο του 1915 από Φιλελεύθερους της Μακεδονίας χαρακτηρίστηκε «πρόωρο», καθώς ο Βενιζέλος περίμενε τις εκλογές.

Λίγο αργότερα, στις 19/8, ο στόλος της Αντάντ με τον ναύαρχο Φουρνιέ αποβίβασε στρατεύματα στον Πειραιά και κατέλαβε ταχυδρομείο, τηλέγραφο και ασύρματο, ενώ η αγγλογαλλική αστυνομία προχώρησε σε συλλήψεις 50 Γερμανών πρακτόρων με επικεφαλής τον Βαρόνο Σενκ. Στη συνέχεια, στις 27 Αυγούστου πραγματοποιήθηκε επίθεση από Γάλλους εναντίον της πρεσβείας τους με συμμετοχή Βενιζελικών, ενώ μετά από απαίτηση των Επίστρατων, η Βουλή διαλύθηκε, η κυβέρνηση αντικαταστάθηκε με αυτή του Καλογερόπουλου, την οποία η Αντάντ όμως δεν αναγνώρισε.

Στις 12 Σεπτεμβρίου, ο Βενιζέλος εγκατέλειψε πια τη γαλλική προστασία και κατέφυγε στα Χανιά. Την επόμενη μέρα διοργανώθηκε συλλαλητήριο και συγκροτήθηκε η Προσωρινή Κυβέρνηση με μέλη τον Βενιζέλο και τον Κουντουριώτη, ενώ την “τριανδρία” συμπλήρωσε λίγο αργότερα ο Δαγκλής.

Πλέον, ο Διχασμός αποτυπώθηκε και γεωγραφικά με τη διάσπαση της χώρας σε Κράτος των Αθηνών και Κράτος της Θεσσαλονίκης. Η Αγγλία, η Γαλλία και η Ρωσία αναγνώρισαν *de facto* την Προσωρινή Κυβέρνηση και χορήγησαν σε αυτή περιορισμένη οικονομική βοήθεια. Η Αντάντ, εντούτοις, δε σταμάτησε τις προσπάθειες συνεννόησης με τον Κωνσταντίνο, ενώ, λόγω της ανεπαρκούς συμμαχικής βοήθειας, ο στρατός της Εθνικής Άμυνας δεν μπορούσε να αναπτυχθεί περαιτέρω. Γενικότερα, η Προσωρινή Κυβέρνηση εξαρτιόταν άμεσα από τις μεταβαλλόμενες διαθέσεις της Αντάντ, ενώ φαινόταν πια πως ένας εμφύλιος με τη διαιτησία της ήταν αναπόφευκτος (Μαυρογορδάτος, 2015, σελ. 90-96).

5) Τα Νοεμβριανά και οι συνέπειες τους

Τον Νοέμβριο, οι πιέσεις που ασκούσε η Αντάντ στην Ελλάδα εκδηλώθηκαν πιο έντονα και αυτό είχε ως αποτέλεσμα τον περιορισμό της εξουσίας της κυβέρνησης. Οι Σύμμαχοι απαιτούσαν από την Αθήνα να αποσύρει τις δυνάμεις της από τη Θεσσαλονίκη, ενώ οι Γερμανοί ζητούσαν να μην επιτραπεί η χρήση της ελληνικής επικράτειας για σύμπτυξη του σερβικού στρατού.

Επιπλέον, οι σχέσεις της Ελλάδας με την Αντάντ επιβαρύνθηκαν, καθώς ο Κωνσταντίνος δήλωσε προς τον Ρώσο πρεσβευτή πως αυτό που του απομένει ως λύση είναι να προχωρήσει σε αποστράτευση. Αν και οι Ρώσοι δεν ήταν ευνοϊκά διατεθειμένοι απέναντι στην ελληνική ουδετερότητα, ενώ ταυτόχρονα τη θεωρούσαν «προδοτική πράξη» μετά την επιστράτευση, παρόλα αυτά αντιδρούσαν απέναντι σε κάθε προσπάθεια που θα έθετε σε κίνδυνο τον Κωνσταντίνο και τη δυναστεία του ως ένδειξη αλληλεγγύης (Ριζάς, 2019, σελ. 77).

Τα αγήματα των Συμμάχων κατέλαβαν, τελικά, στρατηγικά σημεία της Αθήνας ως ειρηνική επίδειξη, αλλά αποκρούστηκαν γρήγορα από δυνάμεις του τακτικού στρατού και τους Επίστρατους. Μετά από την πλασματική αυτή νίκη τους, οι Επίστρατοι επιδόθηκαν σε δολοφονίες, ληστείες, διαπομπεύσεις, κακοποιήσεις και φυλακίσεις Φιλελευθέρων. Λεηλατήθηκε ακόμη και το άδαιο σπίτι του Βενιζέλου (Μαυρογορδάτος, 2015, σελ. 99). Μετά τις συγκρούσεις και το «πογκρόμ» ακολούθησε το Ανάθεμα του Βενιζέλου, μία κίνηση συμβολικής και ψυχολογικής σημασίας στο πλαίσιο του Διχασμού, η οποία προκάλεσε την εμπλοκή της Εκκλησίας στο εθνικό σχίσμα. Η Ιεραρχία προσπαθούσε από την αρχή να αποφύγει αυτή την εμπλοκή, κάτι που τελικά δεν απέφυγε μόλις σχηματίστηκε η Προσωρινή Κυβέρνηση

στη Θεσσαλονίκη από τον Βενιζέλο. Αυτό συνέβη γιατί η νέα εξουσία, σε ορισμένες περιπτώσεις όσους μητροπολίτες συντάσσονταν με την Κυβέρνηση της Αθήνας, ενώ άλλοι μητροπολίτες επεδίωξαν να διατηρούν καλές σχέσεις με την Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης παύοντας να μνημονεύουν κατά τη διάρκεια των Λειτουργιών τον Βασιλιά, κίνηση που ίσως έγινε και μετά από υπόδειξη της Κυβέρνησης.

Στην Αθήνα, η Εκκλησία πιεζόταν από τους Επίστρατους, ενώ η Μητρόπολη Αθηνών προέβη σε διάκριση μεταξύ προσωπικού αφορισμού λαϊκού, η οποία απαιτούσε την έγκριση της κυβέρνησης και αναθέματος. Ο Πρωθυπουργός Σ. Λάμπρος υπέδειξε αρχικά την αποφυγή του αναθέματος. Αν και η Ιερά Σύνοδος ανακάλεσε, ο Πρωθυπουργός θεώρησε πως θα είχε πολιτικό κόστος απέναντι στους Επίστρατους αν γινόταν γνωστό πως το ανάθεμα ματαιώθηκε έπειτα από δική του παρέμβαση. Έτσι, με νέα απόφαση της Συνόδου, το ανάθεμα πραγματοποιήθηκε.

Γενικότερα, λόγω της υπαγωγής στο Οικουμενικό Πατριαρχείο των Μητροπόλεων των Νέων Χωρών στις οποίες είχε επιβληθεί η Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, η Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ελλάδος δεν μπορούσε να επιβάλει τις απόψεις της (ΡΙΖΑΣ, 2019, σελ. 113-114).

Τα Νοεμβριανά, εν τέλει, αποτέλεσαν, σύμφωνα με το πόρισμα της Μεικτής Επιτροπής που συγκροτήθηκε το καλοκαίρι του 1917 για να εκτιμήσει το μέγεθος των ζημιών και να προβεί σε αποζημιώσεις των θυμάτων, έκφραση εμφύλιας διαμάχης, ενώ αποκάλυψαν τον τρόπο με τον οποίο οι Σύμμαχοι προσπάθησαν να εξαναγκάσουν την ελληνική κυβέρνηση να συμμορφωθεί (Μουρέλος, 2007, σελ. 21).

Καθώς στο τέλος του 1916, ολόκληρη η Βαλκανική, εκτός από το βορειοελλαδικό χώρο, βρισκόταν υπό τον έλεγχο των Κεντρικών Αυτοκρατοριών και τα γερμανικά στρατεύματα εισέβαλαν στο Βουκουρέστι τη στιγμή της εκδήλωσης των Νοεμβριανών, προτάχθηκε πια η αποδυνάμωση του Κράτους των Αθηνών για να διασφαλιστούν τα νώτα της Στρατιάς της Ανατολής.

Το κυρίαρχο γνώρισμα των Νοεμβριανών ήταν η βία μέσα από βομβαρδισμούς της Αθήνας από τον συμμαχικό στόλο, υλικές ζημιές και ένοπλες αντιπαραθέσεις. Τα Νοεμβριανά στιγμάτισαν τον Εθνικό Διχασμό και συνέβαλαν στην όξυνση των πολιτικών παθών, ενώ η ικανοποίηση των όρων ενός από τα πολλά τελεσίγραφα που επέδωσαν οι Σύμμαχοι απελευθέρωσε μία ενέργεια συσσωρευμένη από καιρό, εξηγώντας έτσι την ένταση και την έκταση του ξεσπάσματος αυτού. Η κυβέρνηση της Αθήνας αντέκρουσε το τελεσίγραφο της 16ης Νοεμβρίου, λόγω στρατιωτικής υπεροχής και καλύτερης γνώσης του χώρου και απέρριψε ως λύση τον κατευνασμό. Οι

Σύμμαχοι δεν υπολόγισαν πως με το τηλεσίγραφο αυτό ξεπέρασαν τα όρια της ασφάλειας και άνοιξαν ένα μέτωπο στην Αθήνα, το οποίο δεν μπορούσαν πλέον να ελέγξουν. Η πρωτεύουσα έζησε τότε πρωτόγνωρες καταστάσεις με γνωρίσματα εμφύλιας σύρραξης ([Γιάννης Μουρέλος: Εκατό χρόνια μετά Τα “Νοεμβριανά” του 1916 – Clio Turbata](#)).

Τα γεγονότα του Νοεμβρίου (Δεκεμβρίου) εξόργισαν τελικά τους Συμμάχους, ενώ αποκάλυψαν τις διαθέσεις της αντιβενιζελικής παράταξης, τόσο απέναντι στους πολιτικούς της αντιπάλους όσο και απέναντι στις Δυτικές Δυνάμεις (Παπαδημητρίου, 1991, σελ. 97-99).

Κεφάλαιο 5: Κοινωνικές ομάδες και συμμαχίες στον Εθνικό Διχασμό. Πώς τα δύο “στρατόπεδα” χωρίζουν την κοινωνία.

1) Η φύση των διαιρέσεων

Αρχικά, οι προοδευτικές δυνάμεις που συσπειρώθηκαν γύρω από το κόμμα των Φιλελευθέρων είχαν σαν στόχο τη δημιουργία ενός κράτους δικαίου με καλή διοίκηση. Κάτι τέτοιο ερχόταν σε αντίθεση με τις αυθαίρετες πρακτικές ενός πελατειακού κράτους που χαρακτήριζε, σύμφωνα με τους Βενιζελικούς, τους εκπροσώπους του παλαιοκομματισμού.

Επιπρόσθετα, ως προς την εθνική επέκταση, εξέφραζαν μία πολιτισμική ανεκτικότητα και στόχευαν στην επίλυση του γλωσσικού ζητήματος μέσω της χρήσης της δημοτικής γλώσσας. Βέβαια, απέναντι σε αυτή τη λύση, ο Βενιζέλος, ο οποίος δεν επιθυμούσε τη σύγκρουση με το εκπαιδευτικό κατεστημένο της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, υπήρξε ιδιαίτερος επιφυλακτικός.

Ως προς την κοινωνική πολιτική, το κόμμα του Κρητικού πολιτικού εφάρμοσε μέτρα προστασίας για την υγιεινή και ασφάλεια των εργατών, καθιέρωσε την ευθύνη των εργοδοτών σε περίπτωση εργατικών ατυχημάτων, φρόντισε για την εξασφάλιση της τακτικής πληρωμής εργατών και υπαλλήλων, ενώ κατοχυρώθηκε και η αργία της Κυριακής. Με αυτά τα δεδομένα, οι Φιλελεύθεροι εξασφάλισαν την υποστήριξη ποικίλων κοινωνικών ομάδων, καθώς επιδίωξαν και κατέκτησαν τελικά την πλειοψηφία σε μία κοινωνία πρωτίστως αγροτική, με έντονα, ωστόσο, μικροαστικά στοιχεία στα αστικά κέντρα της επικράτειας.

Παρόλα αυτά, οι Φιλελεύθεροι ήταν ένα κόμμα το οποίο είχε τη δεδομένη υποστήριξη όσων ασχολούνταν με επιχειρήσεις, των ελεύθερων επαγγελματιών και γενικότερα όσων βρίσκονταν έξω από τα πλαίσια κρατικών μηχανισμών που μοίραζαν αξιώματα και έσοδα.

Από την άλλη πλευρά, ο αντιβενιζελισμός εξέφραζε την πίστη και την αφοσίωση στις παλαιές παραδόσεις, στην τάξη, στην νοικοκυροσύνη και στη νομιμότητα. Η διαφορετική αυτή νοοτροπία ήταν ξεκάθαρη στην πολιτική πρακτική του Βενιζέλου, η οποία χαρακτηριζόταν από την αποδέσμευση από τους κανόνες του Συντάγματος, ενώ στην αντίθετη πλευρά ο Δημήτριος Γούναρης ήταν πιστός σε κανόνες και θεσμικούς περιορισμούς (Ριζάς, 2019, σελ. 29-30).

2) Ο Εθνικός Διχασμός ως σύγκρουση βασιλοφρόνων και εθνοφρόνων

Σύμφωνα με τον Πλουμίδη (2020), ο Εθνικός Διχασμός της περιόδου 1915-1917 υπήρξε μία σύγκρουση ανάμεσα σε βασιλόφρονες που εξυπηρετούσαν δυναστικά συμφέροντα και εθνοφρόνες που στόχευαν στην ικανοποίηση εθνικών συμφερόντων και του αλυτρωτισμού. Οι δύο αυτές αντιλήψεις που εξέφραζαν οι αντίπαλες παρατάξεις ήταν ασυμβίβαστες.

Επομένως, ο Διχασμός δεν αναπτύχθηκε λόγω ταξικών διαφορών, αλλά λόγω της σύγκρουσης δύο διαφορετικών πολιτικών κόσμων, των Βενιζελικών και των Αντιβενιζελικών. Εξάλλου και το 1915 και το 1920 οι οπαδοί των δύο παρατάξεων αντλούσαν ψήφους από διάφορες κοινωνικές τάξεις και από όλα τα κοινωνικά στρώματα.

Επιπλέον, η διαμάχη αυτή δεν οφειλόταν σε πολιτισμικές διαφορές ή στην ψυχική σύνθεση των κατοίκων της Παλαιάς Ελλάδας, οι οποίοι αν και είχαν θυσιαστεί για την απελευθέρωση των Νέων Χωρών κατά την περίοδο 1912-1913, δεν ήταν εκ των προτέρων αντίθετοι με τη Μεγάλη Ιδέα και την προοπτική της εθνικής αποκατάστασης. Συμπερασματικά, η διαφορά βασιλοφρόνων και εθνοφρόνων εντοπίζεται στη διαφορετική αντίληψη που χαρακτηρίζει την κάθε παράταξη σχετικά με τη μορφή που πρέπει να έχει το κράτος και τη βασική πηγή εξουσίας. Όλο αυτό εγγραφόταν σε ένα ευρύτερο ευρωπαϊκό πλαίσιο, καθώς διαμάχη ανάμεσα σε Συντηρητικούς, οι οποίοι υποστήριζαν τον θεσμό της μοναρχίας και Φιλελεύθερους, οι οποίοι στήριζαν την εθνική αρχή, υπήρξε έντονη και σε άλλες χώρες, όπως η Ρουμανία. Στην περίπτωση της Ελλάδας, βέβαια, η σύγκρουση Στέμματος και Έθνους έλαβε μεγάλες διαστάσεις τον Νοέμβριο του 1915, όταν ο Βενιζέλος, θίγοντας τον θεσμό της βασιλείας, μετέτρεψε την κρίση από υπουργική σε συνταγματική (Πλουμίδης, 2020, σελ. 189-192).

3) Ο Εθνικός Διχασμός ως ταξική σύγκρουση- οι 4 βασικές τάξεις της ελληνικής κοινωνικής δομής

Η πορεία προς την εθνική ολοκλήρωση συνήθως οδηγεί και σε ανταγωνισμούς ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις. Ο Εθνικός Διχασμός, αν και θεωρείται μία ταξική σύγκρουση, παρόλα αυτά οδήγησε σε διαταξικές συμμαχίες, καθώς στρώματα της ίδιας τάξης είναι δυνατόν να έχουν αντίθετα συμφέροντα με αποτέλεσμα να προσχωρούν και

σε αντίπαλα στρατόπεδα. Ο Βενιζέλος, μάλιστα εξέφραζε την αντίληψη μέσα από τον πολιτικό του λόγο πως στόχος κάθε πολιτικού κόμματος είναι η διατύπωση ενός προγράμματος γύρω από το οποίο θα δημιουργείται μία διαταξική συμμαχία. Και αυτό γιατί η ηγεμονία οφείλει να αφορά στο σύνολο της κοινωνίας. Αντίθετα, οι αντίπαλοι του Βενιζέλου, αλλά και οι πιο συντηρητικοί οπαδοί του υποστήριζαν την ύπαρξη κοινωνικών τάξεων, αλλά και ανισοτήτων μεταξύ τους, καθώς και συγκρούσεων.

A) Οι Αστοί

Το κόμμα των Φιλελευθέρων θεωρείται από πολλούς μελετητές, όπως ο Γ. Σκληρός (πρωτοπόρος Έλληνας μαρξιστής), ως το κόμμα της μεγάλης και μεσαίας αστικής τάξης, η οποία στοχεύει στον εκσυγχρονισμό προκειμένου να επιτευχθεί η ανάπτυξη τομέων όπως το εμπόριο, η βιομηχανία, η ναυτιλία και οι χρηματιστικές επιχειρήσεις. Είναι, δηλαδή, το κόμμα της επιχειρηματικής αστικής τάξης. Αντίθετα, οι εισοδηματίες ανήκουν στους αντιβενιζελικούς αστούς. Γενικότερα, ο Εθνικός Διχασμός του 1915 ενίσχυσε την σύγκρουση μεταξύ αστών που είχε ξεκινήσει το 1909.

Έτσι, λοιπόν, η βενιζελική επιχειρηματική τάξη υποστηρίζει την είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο με τις δυνάμεις της Αντάντ προκειμένου να υλοποιηθούν οι αλυσωτικοί στόχοι και η εδαφική επέκταση. Θεωρούσε πως η πολιτική που εφάρμοζε ο Κωνσταντίνος απειλούσε την κοινοβουλευτική δημοκρατία και οδηγούσε στην απώλεια των κεκτημένων από τους Βαλκανικούς πολέμους. Οι Εμπορικοί Σύλλογοι ταυτίστηκαν, μάλιστα, τόσο με το κόμμα των Φιλελευθέρων, ώστε έγιναν στόχος των Επίστρατων και του κωνσταντινικού καθεστώτος.

Από την άλλη πλευρά, η «κρατικοδίαιτη αστική τάξη» που συγκεντρωνόταν πίσω και γύρω από το Στέμμα προσπάθησε να ανακτήσει την εξουσία μέσω αντεπίθεσης. Το ηγεμονικό πρόγραμμα το οποίο διατύπωνε ήταν αντίθετο με το ορθόδοξο κοινοβουλευτικό παρελθόν και εξέφραζε την ύπαρξη ενός στρατιωτικού στρώματος και ένα αντιφιλελεύθερο πνεύμα.

B) Οι Μικροαστοί

Αν το 1909 οδήγησε σε μία επανάσταση καθαρά αστική, το 1915 οδήγησε, σύμφωνα με τον Μαυρογορδάτο (2015), σε μία μικροαστική αντεπανάσταση. Ο παραδοσιακός κόσμος των «νοικοκυραίων» της πόλης και του χωριού αποτέλεσαν τη λαϊκή βάση του

κωνσταντινικού καθεστώτος, ενώ έναν χρόνο αργότερα συγκρότησαν τα τάγματα εφόδου του, τους Επίστρατους.

Οι μικροαστοί, λοιπόν, με συνθήματα όπως εσωστρέφεια στον πατριωτισμό, ξеноφοβία, θρησκοληψία και αντικαπιταλιστική αντίδραση, συγκεντρώθηκαν γύρω από το Στέμμα. Ωστόσο, θα ήταν υπεραπλουστευμένη διαπίστωση ότι ο Διχασμός ήταν μία απλή σύγκρουση ανάμεσα σε αστούς και μικροαστούς, καθώς οι δύο αυτές τάξεις ήταν εξίσου χωρισμένες σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα. Αναλυτικότερα, ο Πανελλήνιος Σύνδεσμος Συντεχνιών θεωρήθηκε φερέφωνο των Επίστρατων την παραμονή των Νοεμβριανών, ενώ και οι βιοτέχνες υπήρξαν βοηθητικοί της κρατικοδίαιτης αστικής τάξης. Αντίθετα, οι μικροέμποροι, οι ιδιωτικοί υπάλληλοι και ιδιαίτερα οι εμποροϋπάλληλοι ήταν πολιτικοί σύμμαχοι της επιχειρηματικής αστικής τάξης, υπό τη βενιζελική σημαία (Μαυρογορδάτος, 2015, σελ. 235-251).

Γ) Εργάτες

Η μεταρρυθμιστική ροπή προς τις εργασιακές σχέσεις που χαρακτήριζε την κυβέρνηση των Φιλελευθέρων εξασφάλιζε στο κόμμα τη στήριξη της εργατικής τάξης. Πιο συγκεκριμένα, η κυβέρνηση Βενιζέλου εισήγαγε μία κοινωνική νομοθεσία που συμπεριλάμβανε, μεταξύ άλλων, την απαγόρευση της παιδικής εργασίας, την καθιέρωση της κυριακάτικης αργίας, καθώς και τη λήψη μέτρων για την εξασφάλιση της υγιεινής και της ασφάλειας στον εργασιακό χώρο. Επιπρόσθετα, διέλυσε με νόμο τις συντεχνίες και καθιέρωσε την εκπροσώπηση των εργατών μέσω των συνδικαλιστικών οργανώσεων (Ριζάς, 2019, σελ. 33-34).

Ωστόσο, ο πόλεμος είχε ως αποτέλεσμα την πτώση του βιοτικού επιπέδου των εργατών, ενώ βρέθηκαν αντιμέτωποι και με μεγάλες στερήσεις μετά τον αποκλεισμό που επέβαλαν οι δυνάμεις της Αντάντ. Έτσι, σταδιακά, η εργατική τάξη, υπό την επίδραση και της αντιβενιζελικής προπαγάνδας, απομακρύνθηκε από τον Βενιζελισμό.

Τελικά, οι Βενιζελικοί έχασαν τον έλεγχο των συνδικάτων μετά τη δημιουργία κοινού μετώπου από Αντιβενιζελικούς και σοσιαλιστές, ενώ οι απεργίες έθεσαν σοβαρά εμπόδια στην πολεμική προσπάθεια (Μαυρογορδάτος, 2015, σελ. 252-253).

Δ) Αγρότες

Η επίλυση του αγροτικού ζητήματος αποτέλεσε αποστολή μείζονος σημασίας για την κυβέρνηση Βενιζέλου. Μάλιστα, η αγροτική μεταρρύθμιση, με τις απαλλοτριώσεις και τη διανομή των τσιφλικιών σε ακτήμονες, θεωρήθηκε εσωτερικό επίτευγμα του Βενιζέλου. Εντούτοις, ο Εθνικός Διχασμός προκάλεσε αλλαγές και στον τομέα αυτό. Αναλυτικότερα, οι μικροϊδιοκτήτες αγρότες της Παλαιάς Ελλάδας και οι γαιοκτήμονες, γενικά, τάχθηκαν στο πλευρό των Αντιβενιζελικών. Γενικότερα, οι γαιοκτήμονες, Έλληνες και μη, είχαν μεγαλύτερη συμμετοχή στην αντιβενιζελική παράταξη. Αυτό έγινε φανερό και από την παρελκυστική πολιτική την οποία ακολούθησε όταν ανέλαβε την εξουσία, καθώς πλέον είχε αρχίσει να εφαρμόζεται η αγροτική μεταρρύθμιση που σχεδίασαν οι Φιλελεύθεροι και δεν ήταν εφικτό να ανατραπεί. Από την άλλη πλευρά, οι ακτήμονες χωρικοί, κυρίως της Θεσσαλίας και των Νέων Χωρών υποστήριζαν τον Βενιζελισμό με την ελπίδα των ριζικών αλλαγών στον αγροτικό τομέα, ενώ υπήρχε και η ανάγκη εξασφάλισης της υποστήριξης των χωρικών εναντίον του κωνσταντινικού καθεστώτος.

Το ζήτημα της αγροτικής μεταρρύθμισης δεν ήταν, παρόλα αυτά, το μόνο που διαχώριζε τους Βενιζελικούς και τους Αντιβενιζελικούς, καθώς αντιπροσώπευαν δύο εντελώς αντίθετους πόλους στον χώρο της υπαίθρου. Αναλυτικότερα, οι μικροκτηματίες, οι οποίοι όφειλαν το ανώτερο επίπεδο εισοδήματος, εκπαίδευσης και ευκαιριών που είχαν εξασφαλίσει στην πολιτική που εφάρμοζε το Στέμμα και η κρατικοδίαιτη αστική τάξη τάσσονταν με τον Αντιβενιζελισμό. Αντίθετα, οι ακτήμονες και οι κολίγοι των τσιφλικιών που βρίσκονταν σε οικονομική, πολιτισμική και εκπαιδευτική ένδεια είχαν εναποθέσει τις ελπίδες για βελτίωση των συνθηκών ζωής τους στην αγροτική μεταρρύθμιση του κόμματος των Φιλελευθέρων που υποσχόταν τη γενίκευση και την αποτελεσματικότητα της δημοτικής εκπαίδευσης (Μαυρογορδάτος, 2015, σελ. 257-265).

4) Κάποιες γενικές κρίσεις σχετικά με τον Εθνικό Διχασμό και τον διαχωρισμό της κοινωνίας

Σύμφωνα με τον Λιάκο (2019), είναι ίσως σφάλμα να δούμε τον Διχασμό απλώς ως μία σύγκρουση ανάμεσα σε δύο παρατάξεις, ήδη διαμορφωμένες από τα τέλη του 19ου αιώνα: την κλειστή κοινωνία των αγροτών και των νοικοκυραίων της Παλαιάς Ελλάδας από τη μία, και των κοσμοπολιτών εμπόρων και των μεσαίων στρωμάτων

επαγγελματιών, από την άλλη. Εξάλλου, στην υποστήριξη που κέρδισε ο Βενιζέλος κατά την προσπάθειά του να ανανεώσει τη χώρα το 1909 μέχρι τον Διχασμό και την πόλωση του 1915 υπήρξαν σοβαρές μετατοπίσεις. Το βέβαιο είναι πως δεν υπάρχει μία απευθείας αιτιώδης σχέση ανάμεσα στην κοινωνική τάξη στην οποία ανήκει κάποιος και τη στάση του κατά τη διάρκεια του Διχασμού. Τα δύο στρατόπεδα διαμορφώθηκαν μέσα από τη διαφωνία τους σχετικά με την είσοδο της Ελλάδας ή μη στον πόλεμο, ενώ στην ελληνική κοινωνία υπήρχαν ανέκαθεν διαφορετικές ιδεολογίες και συγκρουόμενα συμφέροντα που πολώνονταν σε παρατάξεις. Παρόλα αυτά απαιτούνταν επιπλέον προϋποθέσεις για να οδηγηθεί η κοινωνία σε εχθροπραξίες (Λιάκος, 2019, σελ. 69-70). Μία ενδιαφέρουσα οπτική της εσωτερικής διάστασης του Εθνικού Διχασμού αποτυπώνεται στο βιβλίο των Βερέμη και Κολιόπουλο (2020). Πιο συγκεκριμένα, ο Εθνικός Διχασμός, ως μία σύγκρουση ανάμεσα σε συντηρητικούς και φιλελεύθερους μοιάζει περιέργως σε μία χώρα χωρίς παλαιό καθεστώς και μία αριστοκρατία της αγροτικής τάξης η οποία θα τασσόταν στο πλευρό του βασιλιά απλώς για έμπνευση. Παράδοξο είναι επιπλέον το γεγονός πως ο Κωνσταντίνος, ο οποίος απέκτησε τη φήμη του λόγω της προσπάθειας του στο στρατιωτικό πεδίο προκειμένου να καταληφθούν νέα εδάφη στα πλαίσια υλοποίησης του αλυτρωτικού προγράμματος του Βενιζέλου κέρδισε την υποστήριξη του κουρασμένου από τον πόλεμο πληθυσμού της Παλαιάς Ελλάδας, αλλά και των παραδοσιακών πολιτικών κομμάτων που είχαν ενωθεί εναντίον του μεταρρυθμιστή Βενιζέλου κατά τις εκλογές του 1910 και του 1912. Σε γενικές γραμμές ο Διχασμός έφερε στην επιφάνεια διαφορές και διαχωρισμούς που βρίσκονταν σε αδράνεια στην ελληνική κοινωνία και πολιτική πριν την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και υπό φυσιολογικές συνθήκες δε θα ενεργοποιούνταν. Αυτό που ενεργοποίησε, τελικά, τη διαίρεση της ελληνικής κοινωνίας είχε, αρχικά, ως επίκεντρο την επιλογή της κατάλληλης εξωτερικής πολιτικής, αλλά κατέληξε μετά τη σύγκρουση προσωπικοτήτων του Βενιζέλου και του Κωνσταντίνου σε ανταγωνισμό προσωπικής αφοσίωσης (Βερέμης και Κολιόπουλος, 2020, σελ. 166-170). Σύμφωνα με τον Πλουμίδη (2020), στον Εθνικό Διχασμό συγκρούονται δύο διαφορετικοί πολιτικοί κόσμοι, ο συντηρητισμός και ο ριζοσπαστισμός. Το Κράτος της Θεσσαλονίκης ήταν, σύμφωνα με τους Βενιζελικούς, οι αληθινοί Έλληνες, οι οποίοι έβλεπαν τον Εθνικό Διχασμό ως ζήτημα εθνικό και ταυτόχρονα συνταγματικό, ενώ ο αγώνας τους ήταν μία πάλη ενάντια στον βασιλικό απολυταρχισμό. Οι οπαδοί του Κωνσταντίνου, από την αντίθετη πλευρά, κατηγορούσαν τον Βενιζέλο για κυνισμό και

μικρότητες και δε δίσταζαν να τον χαρακτηρίζουν «προδότη» και το κόμμα του «αναρχικό» (Πλουμίδης, 2020, σελ.244-250).

5) Συμπέρασμα- Οι διαταξικές συμμαχίες στον Εθνικό Διχασμό

Οι δύο παρατάξεις του Εθνικού Διχασμού, παρά το γεγονός πως είχαν ερείσματα σε όλες τις τάξεις της ελληνικής κοινωνίας, συγκροτήθηκαν, παρόλα αυτά, με διαφορετικούς τρόπους και από διαφορετικά στρώματα της κάθε τάξης.

Έτσι, ο Αντιβενιζελισμός συμπεριλάμβανε αστούς γαιοκτήμονες, εισοδηματίες, χρηματιστές της Εθνικής Τράπεζας, βιοτέχνες, γεωργούς μικροκτηματίες. Και όλοι αυτοί υπό την ηγεμονία της κρατικοδίαιτης αστικής τάξης. Πρόκειται για μία ρομαντική αντίδραση των συντηρητικών στρωμάτων απέναντι στον οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό εκσυγχρονισμό. Μία παράταξη με πελατειακή δομή.

Αντίθετα, ο Βενιζελισμός αντιπροσώπευε την επιχειρηματική αστική τάξη, τους μικροαστούς συμμάχους, μερικούς εργάτες, αλλά και ακτήμονες χωρικούς, ενώ προωθούσε ένα ρεαλιστικό αλυτρωτισμό με κοινωνικές μεταρρυθμίσεις στο εσωτερικό. Η Μικρασιατική Καταστροφή, ωστόσο, κατέστρεψε τον αλυτρωτισμό, ο οποίος αποτελούσε και τον ακρογωνιαίο λίθο της αστικής ηγεμονίας, αν και ιστορικά η ευθύνη βάρυνε την πλευρά του Αντιβενιζελισμού (Μαυρογορδάτος, 2015, σελ. 265-267).

Κεφάλαιο 6 : Οι Επίστρατοι

1) Η αφορμή για την ίδρυση του συνδέσμου των Επίστρατων

Μετά τη συμμαχική διακοίνωση της 8ης Ιουνίου 1916, οι πρεσβευτές της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας απαίτησαν, μεταξύ άλλων, από τον βασιλιά Κωνσταντίνο την άμεση και γενική αποστράτευση προκειμένου να επιλυθεί το “ελληνικό πρόβλημα” που είχε ανακύψει από τη συμμετοχή ή όχι της χώρας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η απαίτηση αυτή των συμμάχων ίσως συνδέεται με την εξασφάλιση της ακεραιότητας των στρατευμάτων της Αντάντ.

Αν και η γενική αυτή αποστράτευση στερούσε από τον Κωνσταντίνο τη δυνατότητα να ηγηθεί ενός πειθαρχημένου και επίσημου στρατού, του εξασφάλισε, εντούτοις, μία μορφή “ιδιωτικού”, αλλά και ανεξέλεγκτου στρατού. Για τον στρατό αυτό δεν μπορούσε να είναι υπεύθυνος, αλλά του παρέχονταν η ευκαιρία να τον αξιοποιήσει για να αντιμετωπίσει τον “εσωτερικό εχθρό” στο πλαίσιο του Εθνικού Διχασμού που ήδη μαινόταν.

Το Επιτελείο και ο Μεταξάς συντόνισαν τις προσπάθειες και δημιουργήθηκε ο Σύνδεσμος των Επίστρατων, ο οποίος αποτέλεσε την πρώτη μαζική πολιτική οργάνωση στην Ελλάδα (Μαυρογορδάτος, 2015, σελ.83-85). Σχεδόν φασιστικό και μαζικό κίνημα κατά των φιλελεύθερων αστών και της ξένης παρέμβασης το χαρακτηρίζει και η Διβάνη (2014). Επομένως, η έντονη αντίδραση της Αντάντ και η άρση της γενικής αποστράτευσης επέτρεψε την ταχύτατη συγκρότηση της οργάνωσης, η οποία έμοιαζε να έχει συγγένειες με πρωτοφασιστικά κινήματα που αναπτύχθηκαν σε άλλες χώρες. Η οργάνωση αυτή αποτέλεσε, ως άτυπη πολιτοφυλακή, την ομάδα κρούσης της αντιβενιζελικής παράταξης (Κωστής, 2015, σελ. 558).

2) Ίδρυση, ηγεσία, μέλη, αρχικός σκοπός, πραγματικός στόχος

Ο επίσημος τίτλος της οργάνωσης ήταν “Πανελλήνιος Σύνδεσμος Εφέδρων” και ιδρύθηκε στις 5 Ιουνίου του 1916, σύμφωνα με το καταστατικό του Συνδέσμου. Την ηγεσία του ανέλαβε ο Ιωάννης Σάγιας, ο οποίος εθεωρείτο όργανο των Γερμανών, ενώ πρωταγωνιστικό ρόλο στο πλαίσιο της οργάνωσης διαδραμάτισε και ο Κωνσταντίνος Έσλιν, βαυαρικής καταγωγής και πρόεδρος της Βουλής το 1910. Βέβαια, ανεπίσημος αρχηγός θεωρήθηκε ο Μεταξάς. Για τον ακριβή ρόλο του θα γίνει λόγος παρακάτω.

Σύμφωνα με το αρχικό καταστατικό των Επίστρατων, ο σκοπός της ίδρυσης τους ήταν πέρα από πολεμικές ιδεολογίες. Ιδρύθηκε για να εξασφαλιστεί η πρόνοια για τους εφένδρους και τις οικογένειές τους. Καθώς, όμως, οι στρατιωτικοί που συμμετείχαν στον Σύνδεσμο ήταν όλοι σχεδόν μάχιμοι αξιωματικοί που είχαν λάβει μέρος στους πρόσφατους Βαλκανικούς πολέμους, φάνηκε γρήγορα πως πραγματική αιτία ίδρυσης τους ήταν η επιβολή της γενικής αποστράτευσης στον βασιλιά από την Αντάντ λίγο νωρίτερα και στόχος η αντίδραση για την επέμβαση αυτή στα εσωτερικά της χώρας. Μέχρι το 1917, οι Επίστρατοι αριθμούσαν ήδη 200.000 μέλη προερχόμενα, κυρίως, από τη μεσαία κοινωνική τάξη, η οποία στρεφόταν εναντίον των αστών που ανήκαν στο στρατόπεδο του Βενιζέλου. Εξέφραζαν την απόλυτη προσήλωσή τους στον βασιλιά, τον οποίο και διέσωσαν μετά από φωτιά που ξέσπασε στο Τατόι στις 30 Ιουνίου, κάνοντας έτσι για πρώτη φορά αισθητή την παρουσία τους ([«Επίστρατοι», ένα «τέκνον» του Εθνικού Διχασμού που διχάζει – Cognosco Team](#)).

Για τον ακριβή αριθμό των μελών, βέβαια, εκφράζονται διάφορες εκτιμήσεις. Το σίγουρο, παρόλα αυτά, είναι πως πρόκειται, κατά την άποψη του Μαυρογορδάτου (1996), για ένα μαζικό κίνημα με πρωτοφανή όγκο. Μάλιστα, δεν έχουν μάλλον σημασία οι αριθμοί στην περίπτωση των Επίστρατων, αλλά η λεγόμενη οργανωτική πυκνότητα, δηλαδή το ποσοστό του πληθυσμού που εντάχθηκε στους συνδέσμους των Επίστρατων. Η οργανωτική αυτή πυκνότητα στα χωριά της Ελλάδας έφτανε το 100% (Μαυρογορδάτος, 1996, σελ. 51-52).

Οι Επίστρατοι, επίσης, λέγεται πως ιδρύθηκαν για να αποτελέσουν τα τάγματα εφόδου του στρατοπέδου του βασιλιά στη διαμάχη του με τον Βενιζέλο την περίοδο του Εθνικού Διχασμού. Χαρακτηρίστηκαν, επίσης, και το πρώτο “πρωτοφασιστικό” παρακρατικό κίνημα στην Ελλάδα. Και αυτό γιατί η οργάνωση τους έμοιαζε με ανάλογα κινήματα που αναπτύχθηκαν στην Ιταλία, τη Γερμανία και την Αυστρία και τα οποία αποτέλεσαν τη “μαγιά” για τη δημιουργία του φασιστικού κόμματος υπό την ηγεσία του Μουσολίνι, καθώς και του ναζιστικού κόμματος του Χίτλερ αργότερα ([Νοεμβριανά 1916: Οι επίστρατοι, το πρώτο μαζικό «πρώιμο φασιστικό κίνημα» στην Ελλάδα | Ημεροδρόμος \(imerodromos.gr\)](#)). Εκτός από τη σύνδεση με τον ιταλικό φασισμό και τον γερμανικό εθνικοσοσιαλισμό, μελετητές εμπλέκουν τους Επίστρατους με τη δικτατορία του Μεταξά ([«Επίστρατοι», ένα «τέκνον» του Εθνικού Διχασμού που διχάζει – Cognosco Team](#)).

Παρόλα αυτά, στις διακηρύξεις του Συνδέσμου δεν υπάρχουν στοιχεία ακραίου και επιθετικού εθνικισμού και αλυτρωτισμού. Επιπλέον, ως αρχηγός τους θα μπορούσε να

θεωρηθεί ο μονάρχης και όχι μία ηγετική φυσιολογία, όπως συνέβη στις περιπτώσεις της Γερμανίας και της Ιταλίας ([Νοεμβριανά 1916: Οι επίστρατοι, το πρώτο μαζικό «πρώιμο φασιστικό κίνημα» στην Ελλάδα | Ημεροδρόμος \(imerodromos.gr\)](#)). Ίσως, τελικά, να ήταν ένας προδρομικός φασισμός, αλλά παρέμεινε ατελής, σύμφωνα με τον Μαυρογορδάτο (1996). Εντούτοις, τα μέλη του Συνδέσμου δε δίσταζαν συχνά να προχωρούν πέρα από την πολιτική και στη βιολογική εξόντωση των αντιπάλων τους (Κωστής, 2015, σελ. 558).

3) Ο ρόλος του Μεταξά

Σύμφωνα με εκτίμηση του κοινωνιολόγου Γιάννη Κορδάτου, ο επιστρατισμός δεν είναι έργο του Μεταξά, όπως υποστηρίζεται από πολλούς, αλλά γεννήθηκε σαν ιδέα στους στρατώνες. Αφορμή της δημιουργίας του, εκτός από την προπαγάνδα των βασιλικών αξιωματικών, αλλά και την αντίδραση στις αξιώσεις των Αγγλογάλλων, υπήρξε το ένστικτο επιβίωσης των εφέδρων εκείνων που δεν επιθυμούσαν τον πόλεμο. Επομένως, οι σύλλογοι αυτοί των Επιστρατών, σε αρχικό στάδιο, διακρίνονταν για την αντιπολεμική ιδεολογία τους.

Όσον αφορά στον ρόλο του Μεταξά, ο ίδιος αναφέρεται στην ανάμιξη του σε ένα άρθρο του 1934. Σύμφωνα με αυτό, στις κατηγορίες του Βενιζέλου, ο οποίος τον θεωρούσε οργανωτή του κινήματος, ο Μεταξάς απαντά πως κάτι τέτοιο είναι τιμητικό γι' αυτόν. Παρόλα αυτά, θεωρεί πως ο επιστρατισμός είναι έργο της ελληνικής νεολαίας της εποχής και πως ο ίδιος, μαζί με συνεργάτες του, αγωνίστηκαν για να αποκτήσει το κίνημα οργανωμένη μορφή. Χρόνια νωρίτερα, σε επιστολή που έστειλε ο Μεταξάς προς τη γυναίκα του αναφέρει πως οι Επίστρατοι αποτελούν μία “θαυμάσια ζύμη” και θα αποτελεί αιώνια δόξα για το όνομά του η οργάνωσή τους (Μαυρογορδάτος, 1996, σελ. 34-36).

Βέβαια, ο Μεταξάς και οι άνθρωποι της Αυλής του βασιλιά εκμεταλλεύτηκαν το αρχικό αντιπολεμικό αίσθημα των Επιστρατών και τους οδήγησαν σταδιακά στο να εξελιχθούν σε φατρίες, οι οποίες υπηρετούσαν με τρόπο αποτελεσματικό τη γερμανική πολιτική. Μάλιστα, ο Μεταξάς μαζί με αυλικούς πολιτικούς και στρατιωτικούς, προσφέροντας υλικά μέσα, αλλά και χρησιμοποιώντας την ηθική επιβολή ένωσαν τους επιστρατικούς συλλόγους, εξάλειψαν το αντιπολεμικό πνεύμα τους και όρισαν επικεφαλής, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω τον Σάγια, ο οποίος αποτελούσε πιστό όργανο της γερμανικής προπαγάνδας. Έτσι μετατράπηκαν σε στήριγμα της Αυλής που

εξυπηρετούσε τη γερμανόφιλη πολιτική του παλαιοκομματισμού, αλλά και όργανα του Σεγκ αντιπροσώπου στην Αθήνα του Υπουργείου Εξωτερικών και του Γενικού Επιτελείου του Κάιζερ (Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας, 1959, σελ. 462).

Επομένως, ο Μεταξάς φαίνεται πολύ πιθανό να υπήρξε οργανωτής των Επίστρατων, επηρεαζόμενος από τα γερμανικά πρότυπα. Βέβαια, είχε την ικανότητα και την ευφυΐα να εφαρμόσει τα πρότυπα αυτά πολύ πριν τους Γερμανούς. Άρα, αναγνωρίζεται όχι μόνο ως εφευρέτης του φασισμού στην Ελλάδα, αλλά ως πρωτοπόρος σε διεθνές επίπεδο. Είκοσι χρόνια πριν τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου πρωτοστάτησε στο πρώτο φασιστικό εγχείρημα και δεν αντέγραψε ξένα πρότυπα. Εντούτοις, τα δημιουργήματα του Μεταξά παρέμειναν ανολοκλήρωτα, τόσο στη φάση των Επίστρατων όσο και αργότερα με την ΕΟΝ. Και αυτό διότι ο ίδιος δεν κατάφερε να αποδεσμευτεί από τον μοναρχισμό (Μαυρογορδάτος, 1996, σελ. 145-147).

4) Η δράση των Επίστρατων

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η πρώτη επίσημη δραστηριότητα των Επίστρατων ήταν η διάσωση του Κωνσταντίνου από πυρκαγιά που ξέσπασε στο παλάτι στα γενέθλιά του, στις 30 Ιουνίου. Η διάσωση αυτή έδωσε την ευκαιρία για εκδήλωση λαϊκών συναισθημάτων, αλλά και για ανάπτυξη δαιμονολογικών θεωριών, καθώς η πυρκαγιά αποδόθηκε σε εμπρησμό των Βενιζελικών. Οι δοξολογίες που ακολούθησαν το γεγονός επιβεβαίωναν την αφοσίωση των Επίστρατων προς τον βασιλιά, ενώ ταυτόχρονα υποδήλωναν πως προορισμός του Συνδέσμου ήταν και η πάταξη των αντιπάλων του Κωνσταντίνου με συνθήματα ωμής βίας.

Η μεγάλη στιγμή, όμως, για τους Επίστρατους ήταν όταν τον Νοέμβριο του 1916 υπερασπίστηκαν αποτελεσματικά και νικηφόρα τον βασιλιά και την πόλη της Αθήνας από τα αγήματα των συμμάχων, ενώ κατέπνιξαν, κατά τους ίδιους, απόπειρα βενιζελικού κινήματος. Μετά τα γεγονότα αυτά του Νοεμβρίου, οι Επίστρατοι κατάφεραν να αποδείξουν την εγκυρότητα των διακηρύξεων τους, “ξέπλυναν με αίμα” τις ταπεινώσεις που υφίστανται η χώρα από τις δυνάμεις της Αντάντ, ενώ αποτίναξαν και την ανεπιθύμητη βενιζελική συνωμοσία.

Δε σταμάτησαν, όμως, στα γεγονότα αυτά. Μόλις τα συμμαχικά αγήματα αποχώρησαν, οι Επίστρατοι επιδόθηκαν στην αντιμετώπιση της “βενιζελικής σπείρας”, συλλαμβάνοντας και διαπομπεύοντας όποιον είχε προγενέστερα εκδηλώσει βενιζελικά φρονήματα, όπως ο δήμαρχος Αθηναίων Εμμανουήλ Μπενάκης, ενώ άγνωστος

παραμένει ο αριθμός άσημων ανθρώπων και ιδιαίτερα Μικρασιατών προσφύγων, οι οποίοι υπήρξαν θύματα αυτής της θηριωδίας από την πλευρά των Επίστρατων. Ανάλογες σκηνές διαδραματίστηκαν και στην επαρχία, ενώ το “κυνήγι” των Φιλελευθέρων κορυφώθηκε με την τελετουργία εξορκισμού, το περίφημο ανάθεμα του Βενιζέλου.

Τέλος, οι Επίστρατοι επιδόθηκαν και στην “καθαίρεση” δημοτικών αρχών προσκείμενων στον Βενιζέλο σε Αθήνα, Πειραιά και Βόλο, ενώ συγκρότησαν και Επιστρατικά δικαστήρια (Μαυρογορδάτος, 1996, σελ. 98-101).

5) Ομοιότητες και διαφορές Επίστρατων με φασισμό και ναζισμό

Οι ομοιότητες των Επίστρατων με φασιστικά και ναζιστικά κινήματα είναι οι εξής:

- α) Συμμετέχουν πρώην στρατιώτες, οι οποίοι λόγω των πρόσφατων εμπειριών πολέμου, έχουν μεταβάλει τη συλλογική συνείδηση και ψυχολογία, ενώ οι εμπειρίες αυτές τους οδηγούν σε αντιπαράθεση με αξίες και την ανθρωπική ύπαρξη άμαχων πολιτών. Επιπρόσθετα, τους κάνει να υιοθετούν έναν ιδιόμορφο λαϊκισμό που συνδυάζει αποδοχή ιεραρχίας και πειθαρχία με αισθήματα αλληλεγγύης και συντροφικότητας. Πρόκειται στην ουσία για πρώην στρατιώτες που βρίσκουν σταδιακά και πάλι τη χαμένη κοινότητα στην οποία ανήκαν.
- β) Ως βασικό λόγο ύπαρξης έχουν τη χρήση βίας με στόχο την εξόντωση του “εσωτερικού εχθρού” και την τελική επικράτησή τους και δε στοχεύουν σε εκλογικές ή άλλου είδους ειρηνικές αναμετρήσεις.
- γ) Η ιδεολογία τους χαρακτηρίζεται ως αντισοσιαλιστική και αντιφιλελεύθερη, αντικοινοβουλευτική, ακόμη και αντι-αστική. Ο φιλελευθερισμός θεωρείται επικίνδυνος και υπάρχει ανάγκη ακύρωσής του με κάθε μέσο.
- δ) Η κοινωνική σύνθεση των κινήματων αυτών έχει ως εξής: η ηγεσία ανήκει στους αξιωματικούς ή υπαξιωματικούς, ενώ μεγάλη είναι και η συμμετοχή φοιτητών, μικροαστών, μικροϊδιοκτητών χωρικών, ενώ απουσιάζουν η αστική και η εργατική τάξη (Μαυρογορδάτος, 1996, σελ.138-140).

Οι διαφορές ανάμεσα στα κινήματα είναι οι εξής:

- α) Στόχος των Επίστρατων ήταν η αστική και όχι η εργατική τάξη

β) Το ασύμβατο ανάμεσα στον μοναρχισμό και τον φασισμό. Ο συνδυασμός αυτών των δύο είναι βέβαιο πως θα παραμείνει ατελής και ανολοκλήρωτος φασισμός, καθώς αποτελούν δύο συστήματα ριζικά ασύμβατα, παρά τις όποιες συμπτώσεις και συγκλίσεις. Είναι αδύνατον, δηλαδή, να είναι κάποιος ταυτόχρονα φασίστας και υπέρμαχος του μοναρχισμού, καθώς ο φασισμός περιφρονεί όλους τους παραδοσιακούς πολιτικούς θεσμούς, ενώ αδυνατεί να συμφιλιωθεί με τη βασιλική εξουσία. Τέλος, ο φασισμός αποδέχεται ως ηγέτη έναν “υπεράνθρωπο”, αυτοδημιούργητο και όχι τον νόμιμο διάδοχο του θρόνου λόγω κληρονομικής βασιλείας. Έτσι, αυτή η δεδομένη θέση του Κωνσταντίνου με τους περιορισμούς του βασιλικού θεσμού, απέτρεψε το ενδεχόμενο να εξελιχθούν οι Επίστρατοι σε ολοκληρωμένο φασιστικό κίνημα, όπως συνέβη στη Γερμανία και στην Ιταλία (Μαυρογορδάτος, 1996, σελ. 145-147).

6) Το τέλος των Επίστρατων

Από τον Αύγουστο του 1916 είχαν απομακρυνθεί από το Επιτελείο ο Δουσμάνης και ο Μεταξάς με στόχο τον εξευμενισμό της Αντάντ. Πριν όμως αποχωρήσουν κατέστρεψαν έγγραφα που αποδείκνυαν τις μυστικές συνεννοήσεις του Κωνσταντίνου με το Βερολίνο.

Επιπλέον, η σκηνοθετημένη από τους Γάλλους “επίθεση” εναντίον της πρεσβείας του, στις 27 Αυγούστου, με συμμετοχή και αρκετών γνωστών Βενιζελικών, έδωσε στην Αντάντ το πρόσχημα που χρειαζόταν για να απαιτήσει την άμεση διάλυση των Επίστρατων, αλλά και την αναβολή των εκλογών. Η κυβέρνηση Ζαΐμη υπάκουσε άμεσα στις απαιτήσεις των Συμμάχων, αλλά η “διάλυση” των Επίστρατων θεωρήθηκε το ίδιο σκηνοθετημένη με το περιστατικό που έδωσε την αφορμή γι’ αυτήν.

Έπειτα από τον σχηματισμό της Προσωρινής Κυβέρνησης και την προσπάθεια συγκρότησης τακτικού στρατού που επρόκειτο να πολεμήσει στο πλευρό των Συμμάχων στο Μακεδονικό μέτωπο, οι Επίστρατοι στη Χαλκιδική προέβαλαν σοβαρή λαϊκή αντίσταση στη στρατολογία. Επιπλέον, αισθητή ήταν η παρουσία των Επίστρατων, όπως προαναφέρθηκε, στα Νοεμβριανά και στο “πογκρόμ” κατά των “προδοτών” που ακολούθησε.

Μετά, όμως, από την οριστική διάψευση των ελπίδων για γερμανοβουλγαρική σύμπραξη, η οποία θα απάλλαζε το κωνσταντινικό καθεστώς από τις δυνάμεις της

Αντάντ, ο βασιλιάς υπέκυψε τελικά στις αξιώσεις της. Αυτή τη φορά διαλύθηκαν πράγματι οι σύνδεσμοι των Επιστρατών (12 Ιανουαρίου 1917), αν και ορισμένοι από αυτούς συνέχισαν να δρουν άτυπα (Μαυρογορδάτος, 2015, σελ. 90-91, 94, 99, 105-106).

Κεφάλαιο 7: Οι συνέπειες του Εθνικού Διχασμού σε επίπεδο εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής στο άμεσο διάστημα μετά το 1917

1) Συνέπειες σε επίπεδο εσωτερικής πολιτικής

Οι δύο αντίπαλες παρατάξεις, οι οποίες σχηματίστηκαν στο πλαίσιο του Εθνικού Διχασμού, με αφορμή τη διαμάχη σχετικά με τη συμμετοχή της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, εξακολούθησαν να αποτελούν το σημείο αναφοράς της ελληνικής εσωτερικής πολιτικής και μετά την εξάλειψη της βασικής αιτίας που προκάλεσε το σχίσμα. Σε αυτό συνετέλεσε ενδεχομένως η διάσταση ανάμεσα στις μειονότητες και την πολιτική της εθνικής ολοκλήρωσης που ακολουθούσαν οι Φιλελεύθεροι. Δεν επαρκεί όμως σαν γεγονός για να εξηγήσει τη διαιώνιση της διάστασης ανάμεσα στον παλαιό κομματικό κόσμο που αποτελούσε τον αντιβενιζελισμό και τη βενιζελική παρατάξη. Αν αναλογιστεί κανείς, επιπρόσθετα, πως οι δύο αυτές παρατάξεις δεν εξέφρασαν ποτέ ταξικές, περιφερειακές ή ιστορικές διαφορές, αλλά ούτε και έντονη κοινωνική διαφοροποίηση, το γεγονός της συνέχισης του Διχασμού προκαλούσε έκπληξη. Εξάλλου, η εκλογική βάση των δύο παρατάξεων ήταν διαταξική.

Επομένως, ο λόγος εξαιτίας του οποίου η διαφοροποίηση Φιλελεύθερων και συντηρητικών σε πολιτικό επίπεδο είχε την έκταση και την αντοχή του Διχασμού κρίνεται σκόπιμο να αναζητηθεί στις πρακτικές και τη νοοτροπία των δύο αντίπαλων παρατάξεων, πέρα από την ίδια τη φύση της διαμάχης. Ο Διχασμός, εξάλλου, οδήγησε, εκτός των άλλων, και σε κατάρρευση των κανόνων του παιχνιδιού που ίσχυαν μέχρι τότε. Αναλυτικότερα, η πλευρά του Στέμματος παραβίασε τις κοινοβουλευτικές αρχές και επέβαλε την μοναρχική εξουσία, ενώ οι Φιλελεύθεροι, από την πλευρά τους, κινήθηκαν εναντίον των δομών του κράτους με το κίνημα της Εθνικής Άμυνας που οργάνωσαν και την εγκαθίδρυση χωριστής κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη. Επιπλέον, ο Εθνικός Διχασμός, πέρα από την καταπάτηση των εγγυήσεων του Συντάγματος, οδήγησε τη χώρα και σε ηθικό στιγματισμό μετά το ανάθεμα του Βενιζέλου, αλλά και σε καταστολή των ελευθεριών κατά το διάστημα 1917-1920 και τελικά σε στρατιωτικές επεμβάσεις.

Μετά από τα γεγονότα του Διχασμού, η ουδετερότητα δε θα μπορούσε να αποτελεί ρεαλιστική επιλογή, ενώ η εμμονή σε αυτή προκαλούσε όξυνση των συνεπειών του Διχασμού, ο οποίος επρόκειτο να αποτελέσει σταθερό πεδίο πολιτικής διαμάχης το

1922 (Ριζάς, 2019, σελ. 153-154). Τέλος, η δυναστική πολιτική του Κωνσταντίνου που εφαρμόστηκε την περίοδο αυτή οδήγησε στην απελευθέρωση ριζοσπαστικών δυνάμεων, οι οποίες κλόνισαν εξίσου τον ίδιο, αλλά και τη δυναστεία του στο σύνολό της, καθώς το 1924 κηρύχθηκε έκπτωτη (Πλουμίδης, 2022, σελ. 141).

Όταν, ένα μήνα μετά την αποχώρηση του Κωνσταντίνου, σχηματίστηκε η νέα κυβέρνηση του Βενιζέλου και συγκλήθηκε η Βουλή που είχε εκλεγεί το 1915 (“Βουλή των Λαζάρων”), τα αντιβενιζελικά και αντισυμμαχικά συναισθήματα άνθισαν στην Παλαιά Ελλάδα. Βέβαια, η νέα αυτή κυβέρνηση δεν επέδειξε κάποια νέα τακτική όσον αφορά στο ζήτημα της εκδίωξης των αντιπάλων, αλλά και δεν αντιμετώπισε με σεβασμό τους υπάρχοντες θεσμούς. Αυτό συνέβη καθώς κυβέρνησαν με αυταρχισμό δίνοντας την αφορμή στους αντιπάλους τους να τους προσάψουν κατηγορίες για δικτατορία. Παράλληλα, κάτω από αυτές τις συνθήκες, οι όποιες προσπάθειες συγκρότησης στρατού προκαλούσαν λιποταξίες και στάσεις, οι οποίες με τη σειρά τους γίνονταν αφορμή για άμεσες εκτελέσεις.

Με τον τρόπο αυτό, σύμφωνα με τον Κωστή (2015), το χάσμα εδραιωνόταν, ενώ επικρατούσε και από τις δύο πλευρές ένας, χωρίς αρχές, ρεβανσισμός. Η αντίθεση αυτή ανάμεσα στις δύο πλευρές του Διχασμού θα αποτελέσει κυρίαρχο στοιχείο της ελληνικής πολιτικής ζωής μέχρι τη γερμανική κατοχή και, κυρίως μετά το 1945, όπου η αντιπαράθεση βενιζελικών-αντιβενιζελικών θα δώσει τη θέση της στη διαμάχη εθνικοφρόνων και κομμουνιστών (Κωστής, 2015, σελ. 561-562).

2) Οι συνέπειες σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής

Όσον αφορά στην εξωτερική πολιτική, η συμμετοχή, τελικά, της Ελλάδας στον πόλεμο, στο πλευρό των δυνάμεων της Αντάντ, η οποία αποτελούσε και βασικό σκοπό της πολιτικής του Βενιζέλου, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί και ως αυτονόητη συνέπεια της επικράτησής του μετά τη διαμάχη του με τον Βασιλιά. Εξάλλου, η νέα κυβέρνηση έπρεπε να ξεπεράσει πλήθος εμποδίων μέχρι να πετύχει την επιστράτευση. Τα εμπόδια αυτά, μάλιστα, δε φάνηκε πως δημιουργούνταν μόνο από τους αντιπάλους της.

Πιο συγκεκριμένα, η εκθρόνιση του Κωνσταντίνου και η επάνοδος του Βενιζέλου στην εξουσία που ακολούθησαν την περίοδο του Διχασμού, έγιναν αιτία για το ξέσπασμα σημαντικών διαφωνιών ανάμεσα στους Συμμάχους. Έτσι, η αγγλική πλευρά εκδήλωσε ορισμένες επιφυλάξεις, κυρίως, λόγω του μειωμένου ενδιαφέροντος για το

Μακεδονικό Μέτωπο, ενώ η Ιταλία και η Ρωσία αντέδρασαν απέναντι στις ελληνικές αλυτρωτικές διεκδικήσεις.

Η οικονομική ενίσχυση της Ελλάδας προκειμένου να εξοπλιστούν οι ένοπλες δυνάμεις της πραγματοποιήθηκε προς τα τέλη του 1917, όταν πλέον οι Σύμμαχοι αποφάσισαν να ενισχύσουν το Μακεδονικό Μέτωπο. Τελικά, όμως, η συνεχιζόμενη άρνηση των συμμαχικών κυβερνήσεων να παράσχουν εγγυήσεις για την εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας και την ικανοποίηση των αλυτρωτικών σχεδίων, ακόμη και έπειτα από τη γενική επιστράτευση τον Ιανουάριο του 1918 και την ενεργό συμμετοχή των ελληνικών στρατευμάτων στις πολεμικές επιχειρήσεις, προκάλεσε, όπως ήταν αναμενόμενο εσωτερικές διασπαστικές κινήσεις και ενίσχυσε το γενικότερο αίσθημα ανησυχίας.

Επομένως, η ήττα της Τουρκίας και της Βουλγαρίας στον πόλεμο, αλλά και η γενικότερη επικράτηση των Συμμάχων δικαιώσε τις επιλογές του Βενιζέλου στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής (Σβολόπουλος, 2002, σελ. 133-137). Μάλιστα, η παρουσία του Έλληνα Πρωθυπουργού στο Συνέδριο Ειρήνης στο Παρίσι, αποτέλεσε το αποκορύφωμα της δόξας του, αλλά και την ανταμοιβή του για την ακούραστη προσπάθειά του προκειμένου να κάμψει τη συνεχιζόμενη βασιλική αντίσταση ώστε να εισέλθει η Ελλάδα στον πόλεμο, πλευρό των δυνάμεων της Αντάντ (Βερέμης και Κολιόπουλος, 2020, σελ. 181).

Εν κατακλείδι, η συμμετοχή της Ελλάδας στον Πόλεμο, μετά την επικράτηση του Βενιζέλου στη διαμάχη με τον Βασιλιά, και η συμβολή της στην τελική νίκη της Αντάντ, όχι μόνο της εξασφάλισε της εδαφική ακεραιότητα που επιζητούσε, μετά και τις κατακτήσεις των Βαλκανικών Πολέμων, αλλά της πρόσφερε, επιπρόσθετα, τις απαραίτητες περγαμηνές με τις οποίες θα μπορούσε πιο εύκολα να εκφράσει και τελικά να ικανοποιήσει τις αξιώσεις της στο Συνέδριο της Ειρήνης, οι οποίες συμπεριλήφθηκαν στο μακροσκελές υπόμνημα που συνέταξε ο Βενιζέλος και στο οποίο διεκδικούσε τη Βόρειο Ήπειρο, τη Δυτική και Ανατολική Θράκη, τη δυτική Μικρά Ασία, καθώς και την αναγνώριση της ελληνικής κυριαρχίας στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου.

Τελικά, το μεγάλο έπαθλο της Ελλάδας ήταν η απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη, η εγκατάσταση εκεί ελληνικής διοίκησης και η κατάληψη της Ανατολικής και Δυτικής το 1920. Η Ελλάδα, λοιπόν, με τη συμμετοχή της στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο κατάφερε να φτάσει πιο κοντά από ποτέ στην πολυπόθητη πραγματοποίηση του “βυζαντινού ονείρου” της (Πλουμίδης, 2022, σελ. 179).

Συμπεράσματα

Ο Εθνικός Διχασμός, ο οποίος εκδηλώθηκε εξαιτίας της διαμάχης σχετικά με τη συμμετοχή της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, αποτέλεσε, τελικά, εκτός των άλλων, και μία πολιτική κρίση. Η κρίση αυτή παραβίασε κοινοβουλευτικές πρακτικές, επέβαλε τη μοναρχική αρχή, ενώ το κίνημα της Εθνικής Άμυνας και η Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης εναντιώθηκαν στις δομές του κράτους, αφού πλέον η χώρα διέθετε δύο διαφορετικές κυβερνήσεις. Παράλληλα, η ρήξη αυτή που επέφερε ο Διχασμός οδήγησε σε ηθικούς στιγματισμούς, κυρίως με το ανάθεμα κατά του Βενιζέλου, άσκηση βίας, με τα Νοεμβριανά του 1916, αλλά και σε στρατιωτικές επεμβάσεις. Εκτός, από πολιτική κρίση, ο Εθνικός Διχασμός αποτέλεσε και μία οξεία κοινωνική αντιπαράθεση, καθώς χώρισε την κοινωνία στα δύο. Η κοινωνική διαφοροποίηση των δύο παρατάξεων, παρόλα αυτά, δεν είχε τέτοια ένταση ώστε να δικαιολογεί το βάθος του σχίσματος. Οι πρακτικές και η νοοτροπία των φιλελεύθερων και των συντηρητικών της χώρας έκαναν, τελικά, τον Διχασμό να αντέξει στον χρόνο.

Επιπρόσθετα, μετά τα γεγονότα των ετών 1915-1917, αλλά και τη γεωπολιτική πίεση που ασκήθηκε στην Ελλάδα, φάνηκε πως η πολιτική της ουδετερότητας που επιθυμούσε να εφαρμόζει το Στέμμα δεν αποτελούσε πλέον ρεαλιστική λύση, ενώ, επιπλέον, η εμμονή στην εφαρμογή της όξυνε περαιτέρω τις συνέπειες του Διχασμού, ο οποίος θα αποτελούσε το σταθερό πλαίσιο της διαμάχης σε πολιτικό επίπεδο κατά το 1922 και την ήττα στη Μικρά Ασία.

Η διχοστασία ανάμεσα στο Στέμμα και την Κυβέρνηση, αλλά και τα γεγονότα που την ακολούθησαν, όπως τα Νοεμβριανά, κλόνισαν, επιπλέον, την ενότητα ανάμεσα στους Συμμάχους και απέδειξαν την έλλειψη συνεργασίας που χαρακτήριζε τις χώρες της Αντάντ σε ζητήματα όπως αυτό της εισόδου της Ελλάδας στον πόλεμο. Μάλιστα, οι δυνάμεις της Αντάντ δε δίστασαν, κατά την περίοδο που εξετάζεται, να σκληρύνουν αρκετές φορές τη στάση τους απέναντι στην Ελλάδα μέσα από εμπορικούς αποκλεισμούς, επισιτιστικές κρίσεις και βομβαρδισμούς. Οι ενέργειες αυτές δεν είχαν μόνο στόχο τον “παραδειγματισμό” της Ελλάδας προκειμένου η χώρα να οδηγείται σε επιλογές που δε θα έθεταν σε κίνδυνο τα συμφέροντά τους, αλλά, επιπροσθέτως, επιθυμούσαν να αποτρέψουν επικίνδυνες ενέργειες από την πλευρά των εχθρών και να προστατέψουν, εν τέλει, τις επιδιώξεις τους σε αυτό τον πόλεμο.

Τελικά, οι Γάλλοι, αλλά και οι Βενιζελικοί, καταφέρνουν να μεταπείσουν τους Άγγλους, οι οποίοι επέδειξαν τη μεγαλύτερη εχθρότητα απέναντι στην Ελλάδα κατά την περίοδο

αυτή, να βγει η χώρα στον πόλεμο, έστω και προς το τέλος του. Μετά από τη συμμετοχή της, η οποία ήταν καθοριστική για την τελική έκβαση του πολέμου, η Ελλάδα κατάφερε να συμπεριληφθεί στις νικήτριες χώρες και να δικαιωθεί έτσι η πολιτική του Βενιζέλου, ο οποίος επρόκειτο να συνεχίσει στο Συνέδριο Ειρήνης στο Παρίσι, απερίσπαστος πια, το όραμα του για την επίτευξη της Μεγάλης Ιδέας.

Βέβαια, ο Εθνικός Διχασμός, όπως έχει ήδη αναφερθεί, δε σταμάτησε εκεί. Η έλευση των προσφύγων μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, μία καταστροφή, στην οποία η ευθύνη καταλογίστηκε στην αντιβενιζελική παρατάξη, οδήγησε σε μία μόνιμη διαφοροποίηση της Παλαιάς Ελλάδας και των Νέων Χωρών. Ταυτόχρονα, η συλλογική μνήμη των αντίπαλων παρατάξεων που σχηματίστηκαν στο πλαίσιο του Διχασμού, οι δημογραφικές αλλαγές και θεσμοθετημένες πια στρατιωτικές επεμβάσεις, επέβαλαν τη διατήρηση του Διχασμού, ο οποίος, όμως, πια έμοιαζε να μη συνάδει με τη νέα εποχή, καθώς η εποχή αυτή δεν είχε τίποτα κοινό με τις συνθήκες που επικρατούσαν όταν συγκροτήθηκε και άρχισε να εξελίσσεται.

Βιβλιογραφία/Ιστοπολογία

- Βεντήρης, Γ. (1970) [1931]. *Η Ελλάδα του 1910 – 1920. Ιστορική μελέτη. Β'.* Αθήνα: Ίκαρος.
- Βερέμης, Θ. & Κολιόπουλος, Ι. (2020). *Νεότερη Ελλάδα. Μια Ιστορία από το 1821.* Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη
- Διβάνη, Λ. (2014). *Η “ύπουλος θωπεία”. Ελλάδα και ξένοι, 1821-1940.* Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη
- Καραγιάννης, Γ. (2019). *Νοεμβριανά 1916: Οι επίστρατοι, το πρώτο μαζικό «πρώιμο φασιστικό κίνημα» στην Ελλάδα.* [Νοεμβριανά 1916: Οι επίστρατοι, το πρώτο μαζικό «πρώιμο φασιστικό κίνημα» στην Ελλάδα | Ημεροδρόμος \(imerodromos.gr\)](#)
- Κωστής, Κ. (2015). *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας. Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους 18ος-21ος αιώνας.* Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη
- Λιάκος, Α. (2019). *Ο ελληνικός 20ός αιώνας.* Αθήνα: Πόλις
- Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας (1959),* Αθήνα: Εκδόσεις 20ός αιώνας
- Μαυρογορδάτος, Γ. (1996). *Εθνικός Διχασμός και Μαζική Οργάνωση. Οι Επίστρατοι του 1916.* Αθήνα: ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ
- Μαυρογορδάτος, Γ. (2015). *1915: Ο Εθνικός Διχασμός,* Αθήνα: Πατάκης
- Μουρέλος, Ι. (2007). *Τα «Νοεμβριανά» του 1916.* Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη
- Μουρέλος, Ι. (2017). *100 χρόνια μετά τα «Νοεμβριανά» του 1916.* [Γιάννης Μουρέλος: Εκατό χρόνια μετά Τα “Νοεμβριανά” του 1916 – Clio Turbata](#)
- Μουσιδής, Α. & Σακελλαρόπουλος, Σ. (επιμ.). *Η Ελλάδα στον 19ο & 20ό αιώνα. Εισαγωγή στην Ελληνική Κοινωνία.* Αθήνα: Εκδόσεις ΤΟΠΟΣ
- Παπαδημητρίου, Δ. (1991). *Ο τύπος και ο διχασμός: 1914-1917* (<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/28581>)
- Παπαδήμος, Β. (2023). *Η παράδοση του οχυρού Ρούπελ το 1916 και τα περί αυτής διπλωματικά γεγονότα.* [Η παράδοση του οχυρού Ρούπελ το 1916 και τα περί αυτής διπλωματικά γεγονότα | OffLine Post](#)
- Παππάς, Ν. (2018). *«Επίστρατοι», ένα «τέκνον» του Εθνικού Διχασμού που διχάζει.* [«Επίστρατοι», ένα «τέκνον» του Εθνικού Διχασμού που διχάζει – Cognosco Team](#)
- Πλουμίδης, Σ. (2020). *Μεταξύ Επανάστασης και Μεταρρύθμισης. Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος και βενιζελισμός 1909-1922.* Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη
- Πλουμίδης, Σ. (2022). *Η «σιδηρά» δεκαετία. Οι εθνικοί πόλεμοι της Ελλάδας (1912-1922).* Αθήνα: Εκδόσεις Μίνωας

Ριζάς, Σ. (2019). *Βενιζελισμός και Αντιβενιζελισμός στις απαρχές του Εθνικού Διχασμού 1915-1922*. Αθήνα: Ψυχογιός

Σβολόπουλος, Κ. (2002). *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1900-1945*. Αθήνα: Εστία

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος 34: Νεώτερος Ελληνισμός από το 1913 έως το 1941, Αθήνα: Εκδόσεις Παραπολιτικά, 2015